کاودانێن سیاسی وجڤاکیێن بارزانیان د دیتنێن واندا د ناڤبەرا سالێن ۱۹۴٦-۱۹۵٦

فرهاد محمد أحمد
ماموستا هاریکار
کولیژا زانستێن مروڤایەتی، زانکویا دهوک
هەرێما کوردستانا عیراقێ

فتاح محمد محمود
ماموستا هاریکار
کولیژا پەروەردا بنیات- ئامێدیێ، زانکویا دهوک
هەرێما کوردستانا عیراقێ

کورتی

ئەڤ ڤەکولینە هەولەکا ئەکادیمیە، بو دیارکرنا وان کارە سات و ئێش و ئازارێن خێزانێن بارزانییان دیتین، پشتی کومارا کوردستان ژناڤچوی و پاش هاتنا وان بۆ عێراقێ دناڤبەرا (۱۹۴٦-۱۹۵٦)، یا خویایە دڤی ماوەیدا بارزانی، ژلایێ هەردوو حکومەتێن ئیرانێ و عێراقێڤە توشی سەرەدەریەکا نەمروڤانە بوون، بۆ ئەگەرێ هندێ ڕێژەیەکا زور یا وان ژبەر شەران، سەرمایێ، برسێ و نەخوشییان ژناڤچن. هەژی گوتنێیە هژمارا بارزانییان و خێزانێن دگەل دا ل دەمێ بزاڤا بارزان ژناڤچوی سالا ۱۹۴۵ و بەرەف ئیرانێ ڤە چوین دگەهشتە (۱۰۰۰۰) کەسان، ل دەمێ ڤەگەریانێ نێزیکی نیڤەکا وان ژناڤچون و ڕێژەیەکا دی پاشی ژناڤچون ژئەنجامێ وێ سەرەدەریا دوژمنانانە ئەوا حکومەتا عێراقێ دگەل وان کری، لەورا ئەم ب فەر دبینین ئەڤ قوناغە ژمێژوویا بارزانیان دناڤ ڤەکولینەکا ئەکادیمیدا بهێتە تومارکرن کو دڤێ ڤەکولینێدا پشتبەستن ل سەر دیتنێن وان بخو هاتیەکرن، ئەڤێن دناڤ رویدانانداندا دژیان و ب چاڤێن خو ددیتن، ب ڤێ ڕێکێ مە شیا ڕێژەیەکێ ژوان رویدانان ب پارێزین ژبەرزەبوونێ.

کلیلا ڤەکولینێ: خێزانێن بارزانییان، کارەسات، حکومە تا عیراقێ، ئاغا

پێشەکی:

ئارمانجا ڤەکولینێ:

ڤەکولین سێ ئارمانجێن سەرەکی ب خوڤە دگریت، یا ئیکێ: دیارکرنا وێ سیاسەتا خرابا حکومەتا ئیرانێ پاشی یا عێراقێ ودویڤەلانکێن وان بەرامبەر خەلکێ دەڤەرا بارزان، چونکی ببوو ناڤەندا بزاڤێن کوردی. یا دووێ: دیارکرنا کارەسات وئێش وئازارێن خەلکێ ئەڤێ دەڤەریە، چونکی بو ب دەستڤەئینانا مافێن رەوایێن مللەتێ کورد دەست ژخەبات وبەرخودانێ هەلنەگرت،کو پێتڤیە نفشێ ئیرو ل سەر ئاگەهداربیت. یا سێیێ: گرنگیدانە ب مێژوویا کوردی یا زارەکی وپاراستن وتومارکرنا وان پێزانینایە ئەوێن دبیردانکا وان کەساندا، ئەوێن رویدان ب چاڤێن خو دیتی، لەوا گەلەک پێزانێن گرنک، ژبەرزەبوونێ دێ هێنە پاراستن.

گرفتا ڤەکولینێ:

گرنگیا ڤەکولینێ:

بابەتێ کارەساتێن خەلکێ کوردستانێ ب گشتی و یێن دەڤەرا بارزان ب تایبەتی تێدا دەربازبوین ژئەنجامێ بزاڤێن بارزان یێن ئێک ل دویف ئێکێ هێشتا نەکەفتیە بەر باس وڤەکولێنێن تایبەت، ئەوا هاتیە باسکرن دناڤ ژێدەراندا چەندەکا زور کێمە، ئەو وێنێ نەخوش یێ خەلکێ کوردستانێ تێدا دەربازبووی ب راستی نیشان نادەت. دیسان ئەو ژێدەرێن خو ل ئەڤی باتی کرینە خودان زور دکێمن وب تبلێن دەستان دهێنە هژمارتن، ئەگەرێ سەرەکیێ کێماسیا ژێدەران بو وێ چەندێ ڤەدگەریت کو تا ئەڤرو ژی مە ڤەکولەران گرنگی نەدایە مێژوویا مللەتێ خو یا زارەکی، لەوا ئەم فەر دبینین ڤەکولەر گرنگییێ بدەنە ئەڤی بیاڤێ مێژوویا مللەتێ کورد، چونکی ئەو مێژوویا دبیردانکا خەلکێ کوردستانێدا ب دیتنا مە گەلەک زورترە ژئەڤا هاتیە ڤێسین، ئەڤ ڤەکولینە دکەڤیتە ژێر ئەڤی بیاڤی ل مێژوییا مللەتێ کورد. هەر ژبو ڤێ ئێکێ ئەم ب فەر دبینین ئەڤ قوناغە ژمێژوویا بارزانیان دناڤ ڤەکولینەکا ئەکادیمیدا بهێتە تومارکرن کو دڤێ ڤەکولینێدا پشتبەستن ل سەر دیتنێن وان بخو هاتیەکرن، ئەڤێن دناڤ رویدانانداندا دژیان و ب چاڤێن خو ددیتن، لەورا ژی ئەڤ ڤەکولینە شیایە ڕێژەیەکێ ژوان رویدانان ژبەرزەبوونێ بپارێزیت.

ئارمانجا ڤەکولینێ:

ڤەکولین سێ ئارمانجێن سەرەکی ب خوڤە دگریت، یا ئیکێ: دیارکرنا وێ سیاسەتا خرابا حکومەتا ئیرانێ پاشی یا عێراقێ ودویڤەلانکێن وان بەرامبەر خەلکێ

المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز
المجلد 6، العدد 4 (2017)
استلم البحث في 2017/9/1، قبل في 2017/12/1
ورقة بحث منتظمة نشرت في 2017/12/20
البريد الالكتروني للباحث: Fattah.mahmood@uod.ac
حقوق الطبع والنشر © 2017 أسماء المؤلفين. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الايداعي النسبية – CC BY-NC-ND 4.0

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

دەڤەرا بارزان، چونکی ببوو ناڤەندا بزاڤێن کوردی. یا دووێ: دیارکرنا کارەسات وئێش وئازارێن خەلکێ ئەڤێ دەڤەریە، چونکی بو ب دەستڤەئینانا مافێن رەوایێن مللەتێ کورد دەست ژخەبات وبەرخودانێ هەلنەگرت،کو پێتڤیە نفشێ ئیرو ل سەر ئاگەهداربیت. یا سێیێ: گرنگیدانە ب مێژوویا کوردی یا زارەکی وپاراستن وتومارکرنا وان پێزانینایە ئەوێن دبیردانکا وان کەساندا، ئەوێن رویدان ب چاڤێن خو دیتی، لەوا گەلەک پێزانێن گرنک، ژبەرزەبوونێ دێ هێنە پاراستن.

گرفتا ڤەکولینێ:

ئەڤ ڤەکولینە هەولەکا ئەکادیمیە ژبو دیارکرنا وان کارەسات وئێش وئازارێن خێزانێن بارزانیان دیتین پشتی کومارا کوردستان ژنافچوی وپاشی هاتنا وان بو عێراقێ دنافبەرا (١٩٤٦-١٩٥٦)، یا خویایە دڤی ماوەیدا بارزانی وخێزانێن دگەلدا ژلایێ هەردوو حکومەتێن ئیرانێ وعێراقێڤە توشی سەرەدەریەکا نا مروڤانە بوون بو ئەگەرێ هندێ کو ریژەیەکا زور یا وان ژبەر شەران، سەرمایێ، برسێ ونەخوشییان ژنافبچن. هەژی گوتنێیە بێژین ژمارا بارزانیان وخێزانێن دگەلدا ل دەمێ بزاڤا بارزان ل سالا ١٩٤٥ ژنافچوی و بەرەڤ ئیرانێڤە چوین دگەهشتە(١٠٠٠٠)کەسان ول دەمێ ڤەگەریانێ نێزیکی نیڤەکا وان ژنافچون وریژەیەکا دی پاش ڤەگەریانا وان بو عێراقێ ژنافچون، ژئەنجامێ وێ سەرەدەریا دوژمنانانە ئەوا حکومەتا عێراقێ ودویڤەلانکێن وێ دگەل واندا کری.

گریمانا ڤەکولینێ:

ڤەکولین ژگریمانەکا سەرەکی دەسپێدکەت، کو حکومەتا ئیرانێ و پاشی یا عێراقێ ودویڤەلانکێن وان زوردارییەکا مەزن ل خەلکێ دەڤەرا بارزان دکر وسیاسەتا وان یا هوڤانە بوو، ژبەرکو دەڤەرا وان ببوو مەلبەندێ بزاڤێن کوردی، ب شێوەیەکێ گشتی گریمانا ڤەکولین ڤان پرسیارێن ل خوارێ دئازرینیت:

- بو چی حکومەتا ئیرانێ و یا عێراقێ سەرەدەریەکا هوڤانە دگەل خەلکێ دەڤەرا بارزاندا دکر ؟
- ئەو چ کارەساتبوون بارزانیان ل سەر دەستێ حکومەتا ئیرانێ وعێراقێ ودیڤەلانکێن وان دیتین؟
- ئایا هەلویستێ پارتی دیموکراتی کوردستان و روژنامەڤانیا کوردییا وی سەردەمی د ئاستێ پێتڤیدا بوو؟

چارچوڤێ دەمی ڤەکولینێ:

ئەڤ ڤەکولینە پاش کەفتنا کومارا کوردستان دەسپێدکەت چونکی ڤەکولینەکا دی یاهەی ل دور هەمان بابەتی دنافبەرا ١٩٤٥-١٩٤٦ ئانکو پاش شکەستنا بزاڤا بارزان هەتا کەفتنا کومارا کوردستان. وئەو دەمێ هاتیە دەست نیشانکرن بو ڤێ ڤەکولینێ (١٩٤٦-١٩٥٦) قوناغەکا دییا کارەساتێن بارزانیانە کو ل سالا ١٩٥٦ زوربەیا بارزانیان ڤەدگەرن بو سەر جە ومالێن خو لەوا دوێ سالێ دا رادوەستیت.

تەوەرێن ڤەکولینێ:

ئەڤ ڤەکولین پشت ب رێبازا مێژوویی دبەستیت، کو گرنگیێ ددەتە وەسف وشروڤەکرنا رویدانێن مێژوویی ل دویڤ ڤان ناڤێن ل خوارێ:

- رەوشا بارزانییان پشتی کەفتنا کومارا کوردستان تا روبارێ گادەر(١٩٤٦-١٩٤٧)
- گەهشتنا بارزانییان بو سەر روبارێ گادەر و بریارێن چارەنڤیس ساز ١٩٤٧
- سیاسەتا حکومەتا عێراقێ ودویڤەلانکێن وێ بەرامبەر بارزانییان (١٩٤٧-١٩٥٦)

ئێک: رەوشا بارزانییان پشتی کەفتنا کومارا کوردستان تا روبارێ گادەر ١٩٤٦-١٩٤٧

هەردوو حکومەتێن سوڤێتی و ئیرانێ ل ٤ نیسانا سالا ١٩٤٦ رێکەفتن ل سەر ڤەکێشانا لەشکەرێ سوور د ماوێ شەش حەفتیا دا، هەر ژ روژا ٢٤ ئادارا هەمان سالێ، دیسان ل سەر دامەزراندنا کومپانیەکا گازێ یا هاوبەش رێککەفتبوون ب مەرجەکێ جڤاتا نشتمانیا ئیرانێ ل سەر رازیبیت، هەروەسا هژمارتنا کێشەیا کومارا ئەزربەیجانێ (١)}و یا کومارا کوردستانێ(٢){ وەک کێشەیێن نافخویی و چارەسەریا وێ ددەستێن حکومەتا ئیرانێ دا بیت(٣). ب گورەی ئەڤێ رێکەفتنێ لەشکەرێ سوور خو ژ ئیرانێ ڤەکێشا و دوماهیک سەرباز ل ١٩ گولانێ سالا ١٩٤٦ هاتە ڤەکێشان(٤). لەورا هەردوو کومار کەفتنە بن رەحما حکومەتا ئیرانێ یا کو ژلایێ خو ڤە هێزا لەشکەری بکارهینای بۆ ژناڤبرنا وان، سەبارەت کومارا کوردستانێ سەروکێ وێ قازی مەحمەدی(١٩٠٠-١٩٤٧) پێخەمەت خوین نەهێتە رشتن، بریاردا بێ شەر خو رادەستی لەشکەرێ ئیرانێ بکەت(٥).

ژلایێ خوڤە مەلا مستەفا بارزانی بریاردا هەمی خێزانێن بارزانییان ژ مهابادێ و دەوروبەرێن وێ دەربکەڤن و بەرەڤ نەغەدێ(٦) و شنویێ(٧) ڤە بچن(٨).

بەری مەلا مستەفا بارزانی باژێرێ مهابادێ بجە بهێلیت داخازێ ژ قازی محەمەد دکەت دگەل وان بچیت و دبێژیتێ: "حەزرەتی پێشەوای فەرماندە داخازا من ژتە ئەوە دگەل مە ژ مهاباد دەربکەڤی، ئەگەر بتنێ مابم دێ حەفت سالا ئالایێ تە ل سەر سەرێ خو هەلگرم"(٩). بەلێ قازی محەمەد ل سەر ڤێ داخازێ رازی نەبوو، هەروەسا ژ بریارا ب دەستڤە بەردانا باژێرێ مهاباد بۆ لەشکەرێ ئیرانێ پەشیمان نەبوو، ئەو بوو، ل روژا ١٦ کانوونا ئێکێ ١٩٤٦ لەشکەرێ ئیرانێ بێی بەرگری هاتنە دناڤ مهاباد دا و دوماهی ب دەستهەلاتا کومارا کوردستان ئینا(١٠).

پشتی دوو رۆژان ژ گرتنا باژێرێ مهاباد، مەلا مستەفا داخازا دیدارەکێ دگەل جەنەرال غەفاری سەرکردێ لەشکەرێ ئیرانێ دکەت، ل رۆژا ٢٠ کانوونا ئێکێ ١٩٤٦ ل مهاباد چاڤ پێکەفتن هاتە ئەنجام دان و بارزانی دیارکر کو ئەگەر حکومەتا بریتانیا گەرەنتیا پاراستنا وان ژ حکومەتا عیراقێ وەربگریت ئەو د ئامادەنە ڤەگەرنە عیراقێ(١١). لێ جەنەرال غەفاری پێشنیار کر کو بارزانی راستەوخو دگەل تەهران دان و ستاندنا ئەنجام بدەت، ژبەرهندێ مەلا مستەفا ب سەروکاتیا شاندەکێ پێک هاتبوو ژ میرحاج ئەحمەد و عزەت عەبدولعەزیز و نوری ئەحمەد بۆ وێ مەرەمێ بەرەڤ تەهران چوون(١٢)، پشتی پتر ژ هەیڤەکێ ل تەهران ماین و ئەنجام دانا چەندین دیدار و کومبوونان دگەل هەر ئێک ژ شاهێ ئیرانێ محەمەد رەزا پەهلەوی(١٩٤١-١٩٧٩) و قوام سەلتەنە، سەروک وەزیرێ ئیرانێ، ل ٢٩ کانوونا دووێ ١٩٤٧ ب چەند مەرجەکا ڤەگەریانە شنویێ، ئەو ژی پێدڤییە دەستپێکێ چەکێ خو رادەستی حکومەتا ئیرانێ بکەن، پاشی دێ هێنە ئاکنجی کرن ل ئیرانێ یان دڤێت مال و خێزان بزڤرنە عیراقێ و ئەوێن مەحکوم بتنێ دشێن ل ئیرانێ بمینن، ئەگەر نە زویترین دەم بزڤرنە عیراقێ(١٣).

پشتی مەلا مستەفا بارزانی ڤەگەریایە شنویێ ئەو مەرج دگەل شێخ ئەحمەدی گوتوبێژکرن و بریاردان ڤەگەرنە عێراقێ، چونکی ئەوان باوەری ب حکومەتا ئیرانێ نەبوو، لێ داخوازکرن حکومەتا ئیرانێ دەرفەتێ بدەتە وان ل ئیرانێ بمینن تا وەرزێ زڤستانێ ب دوماهیک بهێت(١٤). کورد ناسەکێ بیانی ئاماژە دکەت کو ل وی دەمی بارزانی داخواز ژ سەفیرێ ئەمریکی (جورج.ف.الن George.F. Alan) کر ئەوان و خێزانێن بارزانییان وەک پەنابەر ل وەلاتێ ئێکگرتیێن ئەمریکا وەربگرن، بەلێ داخوازیا وی رەدکر ب بیانویا هندێ کو کارەکێ ب ڤی رەنگی دڤیا کونگریس رازیبیت، هەروەسا ژبەر کرێن ڤەگوهاستنێ ژی زور یا ب زەحمەت بوو(١٥).

بارزانی بەردەوام بوو دهەولێن خودا دگەل هەردوو بالیوزخانێن بریتانی و ئەمریکی و داخواز ژێدکر حکومەتا عێراقێ رازی بکەن ب دەرئێخستنا بریارا لێبورینێ بۆ وان، بەلێ رەنگە وان ولاتان حەز نەکربیت بارزانی ڤەگەریتە عێراقێ، چونکی ب دیتنا وان بارزانی "ئاریشەکا بەردەوام بوو بۆ عێراقێ" و حکومەتا سوڤیتی دێ ئەوی بۆ بەرژەوەندیێن خو بکارهینیت(١٦).

سەبارەت رەوشا خێزانێن بارزانییان پشتی کەفتنا کومارێ، دەمێ دەنگوباسێ کونترولکرنا باژێرێ مهاباد بەلاڤبووی ئەو خێزانێن بارزانییان یێن ل سەر گوندان دابەشکری ب زویترین دەم ژبەر ترسا خیانەتا هندەک هوزێن کورد و تورک بەرەڤ شنویێ و نەغدە بڕێکەفتن کو مەلبەندێ کوم بوونا بارزانیان بوو، لێ گەلەک ژ وان خێزانێن دەلیڤا چوونێ بۆ نە رەخسایی و درەنگ دەنگوباس گەهشتییێ ژلایێ وان هوزێن لایەنگرێن شاهێ ئیرانێڤە توشی زولم و زورداریێ بوون و مالێن وان هاتنە تالانکرن(١٧). ئەوان هوزان ژ بۆ رازی کرنا حکومەتا ئیرانێ، باشترین دەلیڤە دیت هەرچی خێزانێن بارزانییان ل دەڤەرێن وان هەین دەستە سەر بکەن و بکەنە دیاری بۆ لەشکەرێ ئیرانێ بەرامبەر ب دەستڤەهینانا لێ بورینێ، هەر وەک کازم شانەدەری، ل دور چیروکا خێزانەکا ئێتیم وسێوی(خێزانا خەلیل حاجی هەسنی) کو ژچوار کەسێن ژێ وان بچیک پێکهاتبوون، دبێژیت: "موختارێ گوندی چو دەڤ وێ خێزانا ئێتیم وسێوی، گوتە وان چ بارزانی ل دەڤەرێ نەماینە هەرن بگەهنە وان، ئەوان ژی هندەک کەل و پەلێن سادە ل کەرێ خو بارکرن و بەرەڤ نەغەدە و شنویێ ب رێکەفتن، ل نیڤا رێکێ هندەک کەسێن چەکدار هاتنە د رێکا واندا و هەرچی تشتەکێ ڤێ هەی ب زوری ژێ وەرگرت، هەتا پێلاڤ ژ پێێن وان کرن ، ب وی حالی دناڤ سر و سەقەما زستانێدا تا گەهشتنە گوندێ گولێ، ل وی گوندی ژبەر سەرما یا دژوار دوو خویشک و برایێ من بناڤێ مستەفا و لەیلا- ناڤێ خویشکا دی نەهاتیە زانین- گیانێ خو ژدەست دان، وپشتی چەند رۆژەکا گەهشتە دەڤ بارزانییان ل باژێرێ نەغەدە"(١٨). دەمێ خەلیل حاجی سەرهاتیا ڤێ رویدانێ بۆ شێخ ئەحمەد ڤە د گێریت شێخ دبێژیت: "ئەڤە مەزنترین زۆرداریە هەتا نوکە من گوە لێبووی دەرحەقێ هندەک مروڤێن ئێتیم و هەژار هاتیتە ئەنجامدان"(١٩).

هەروەسا ل وان گوندێن تورکمانی یێن بارزانی لێ ئاکنجی کری پشتی وان ئالوزیێن چێبووی ژبەر نەبوونا باوەریێ هەمی زەلامێن وان ژ بو پاراستنا خو ب شەڤێ ل ئێک جە کوم دبوون، هەروەکو ئەمین ئیبراهیم بابسێفی دبێژیت: "ل گوندێ

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

محبیجهێ ل دورێ بیست مالێن بارزانییان لێ هاتبوونه ئاکنجی کرن، ئەم ب شەڤێ ل گوندەکێ دەوروبەر ل مالا تەها محمد ئەمین بابسێفی کوم بووین، رۆژا پاشتر هەمیان ژن و زاروک و مالێن خو لێکدان و بەرەڤ شنویێ ب رێکەفتین، هەر چەندە ژلایێ کوردەکێ وێ دەڤەرێڤە ل دور هێرشا فارس و عەجەمان هاتینە ئاگەهدار کرن، بەلێ نەچار بووین دڤێت بەردەوام باین ل سەر رێکا خو، ل رێکێڤە دەمێ ل دەشتەکێ د هاتین سێ سوارێن چەکدار دویڤچوونا مە دکر، پشتی دەمەکێ کورت هژمارەکا زۆر سواران دورێن مە گرتن، بتنێ تەها و سعید و ئەحمێ بابسێفی تفەنگ هەبوون و شەرێ وان کر هەتا ئەم بشێین خو بگەهنیە وان زویرک و گرکان و خو ل وێرێ هەتا شەڤێ حشار بدەین، هندەک ژ کەس و کارێن مە ل دورێ بیست کەسان ل نهالەکێ ژمە بەرزە بوون، هەر گروپەک ژمە دویڤ سەرێ خو هات، مە نەدزانی چارەڤیسێ وان چ لێهات، پاشی ل شنویێ مە ئێکدی دیتەڤە، لێ دیار بوو ئەو زور ژ مە رحەتتر هاتبوون، بەلێ هەر چ کەل و پەل و دەوار و پەز و چێلێن مە هەی ژ لایێ وان سواران ڤە هاتنە تالانکرن"(٢٠).

ژبەر رەوشا بارزانییان یا خراب شێخ ئەحمەد چەندین خولێن دانوستاندنان دگەل جەنەرال هەمایونی و جەنەرال غەفاری ئەنجامدان، بەلێ نەگەهشتنە چ رێکەفتنان، ئێدی هەردوولایان ئامادەکاری کرن بۆ هەر رویدانەکا چاڤەرێ کری، ل رۆژا ١٥ ئادارا ١٩٤٧ لەشکەرێ ئیرانێ ب پشتەڤانیا چەکدارێن کرێ گرتی (چەتە) یێن هەردوو هوزێن مامەش (٢١) و مەنگور(٢٢) هێرش کرنە سەر باژێرێ شنویێ و ب سەختی توپ بارانکر، لێ سەرەرای شیانێن سنوردار ژ لایێ هێزا چەکی و مروڤیڤە بارزانی شیان بەرسینگێ وێ هێرشێ بگرن(٢٣).

هەژی ئاماژە پێ کرنێ یە دیاردا تالانکرن و رێگریکرنا بارزانییان ژلایێ وان هوزێن مە ئاماژە پێ کری یا بەربلاڤ بوو، ل گوندێ بالستا یێ سنورێ سەقزێ ژی د ناڤبەرا (٦- ٨) مالێن بارزانییان سەر ب تیرا شێروانی لێ بوون، ئەوان ژی پشتی پاشڤە کێشانا لەشکەرێ کوماری ژ وی بەرەیێ هەولدا خو بگەهینە دەڤەرێن هێمن، لێ حالێ وان ژی ژ بارزانیێن دەڤەرێن دی باشتر نەبوو، خەلکێ گوندەوارێن میاندوئاب ئەو بوشایی ب دەرفەت دیت بۆ شەلاندنا سەر و مالێ وان و هەر چ تشتێ هەی ژ پەز و دەوار و ناڤمالی و ئەگەر ئێکێ زێرەک ژی هەبیت هاتنە تالان کرن. ئێک ژ دیدەڤانێن وان رویدانا ب ناڤێ شەریف قورتاس زراری دبێژیت: " ل میاندوئابێ وەکی بارانێ خەلکی تەقە ل سەر سەرێ مە درەشاند، پشتی بومە دیار بووی، ئەم خێزان هەمی نەشێین ب سەلامەتی دەرباز بین، زەلامێن چەکدار خو ژ خێزانان جودا کر، زەلامان خو ل وان دول و نەهالان پاراست هەتا بوویە شەڤ، ب شەڤێ ل رووبارێ میاندوئاب دەرباز بووین، لێ ژبەر دەحل و درێن وێ پیێن من سوور بوون ژ خوینێ را، ل نەغەدە ئەم گەهشتینەف مەلا مستەفای، پشتی چەند روژا خێزانیش هاتن، بەلێ رێگران بتنێ ئەو جلکێن د بەردا هیلابوون"(٢٤). هەروەسا شەریف قورتاس زراری دبێژیت:" ل جهەکێ دگوتنێ چایخانا بەردەرەش ژبلی زەلامەکێ کەسێ بارزانی وێرێ نەما بوو، دەمێ ئەم دیتین کەیفا وی زور هات، خو گەهاندە مە و گوتێ زەلامەکێ ل ڤێرە هەمی زێرێن خێزانا من ب زوری یێت ژێ وەرگرتین، زەلامان تڤەنگ لێ راکرن ئەوی ژی هەر زوی عەردەک کولا و هەمی زێرێن تالانکری زڤراندنەڤە"(٢٥).

ل گوندێ شنویێ ژی بارودۆخێ بارزانییان زۆر خراب بوو، ژبەرکو هژمارەکا زۆر ژ وان بێ مال و حال ببوون، ئەو کەسێن چ تشت دناڤـ دەستاندا نەمایی و شیانێن دابین کرنا ژیانا خو نە هەی ل سەر مالێن شنویێ و گوندێن دەوروبەرێ وێ دابەش کرن، پێخەمەت هەتا وەرزێ بهارێ ژلایێ خەلکێ وان گونداڤە پهێنە خودان کرن، ئەو بیست مالێن ژلایێ هوزێن تورکمانیڤە هاتینە تالانکرن ل سەر خەلکێ گوندێ سوفیانێ دابەشکرن، هەرمالەکێ دوو سێ کەس حەواندن و زۆر جاران وەسا هەلدکەفت ئەندامێن ئێک خیزان ل سەر زیاتر ژ دوو مالان دابەش بوون. بیگومان ئەڤـ چەندە هات پشتی شێخ ئەحمەد دگەل سەرۆک هوزێ وان ئاخفتی(٢٦). هەروەسا برسێ دەست ب سەر واندا گرتبوو د وی سەردەمی دا باژێرێ شنویێ ژ کومەلگەهەکێ زێدەتر نەبوو، لەوما هەمی پێدڤیێن خەلکی ژ خارنێ و کەل و پەلێن دی د شیان دا نەبوو بهێنە دابینکرن، ب تایبەتی کو هژمارا پەنابەران زیاتر لێهات ژ یا خەلکێ خوجە، ژبەرهندێ خەلکێ شنویێ نەشیان ئەوێ هژمارا زۆرا ئاواران بحەوینن، هەر ژبەرهندێ ژی هژمارەکا پێشمەرگان ژ بۆ تێرکرنا زکێ زاروکێن خو نەچار بوون بەرامبەر هندەک خارنێ چەکێن خو بدەنە خەلکی(٢٧).

زێدەباری قەیرانا برسێ و کێم بوونا خوارنێ، قەیرانا خانیا ژی هەبوو کو تێدا بهێنە حەواندن، ئەو خانیێن هەین ژی بێ سەروبەر و مینا کوخا بوون، ب کێر هندێ نە دهاتن مروڤ تێدا بژین، لێ بارزانی ب نەچاری ل سەر وان جهان بەلاڤ بوون، بەلێ ژبەر هێرشا سپهی و کێچا زۆر ب زەحمەت هەتا دشیان تێدا ب روینن و بنڤن، دەمێ جلو بەرگێن خو ل هنداڤـ ئاگری داقوتابان دەنگێ قرچە قرچا سپهی

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

و کیچان بلند دبوو(٢٨). هەژی ئاماژە پێکرنێ یە کو د وان هەمی چاڤ پێکەفتنێن مە دگەل وان کەسا ئەنجام داین ئەڤ رویدانە دیتین، دەمێ بەحسێ ڤی ماوەی دکرن تشتێ هەتا نوکە نەهاتیە ژ بیرکرن و د بیرەوەریێن واندا مای ئەو نەخوشی بوون یێن ل دەردێ هەبوونا بێ هژمارا سپهی یا دیتین.

پشتی بۆ لەشکەرێ ئیرانێ دوپات بووی کو بارزانی خو ب دەست وان ڤە بەرنادەن، هێرشەکا کتوپر ژ هەمی لایەکیڤە کرە سەر بازێرێ شنویێ، بارزانی ب سەرکێشیا مەلا مستەفا کەفتنە د شەرەکێ گراندا دژی لەشکەرێ ئیرانێ، هێزێن ئاسمانی یێن ئیرانێ ل ئادارا ١٩٤٧ دەست ب بۆمبە بارانکرنا وان گوندا کر یێن د هزرا واندا ژن و زاروکێن بارزانییان لێ دئاکنجی نە(٢٩). ژ بۆ رزگار بوون ژ ئەوێ رەوشێ مەلا مستەفا و هەڤالێن خو پلانەک دارشت کو ب کێمترین قوربانی پاشەکشێ ژ ئیرانێ بۆ کوردستانا عیراقێ بکەن، ئەو ژی هەمان پلانا ١٩٤٥ دەمێ ژ عیراقێ بەرەڤ سنورێن ئیرانێ پاشڤە چووی، ڤێ جارێ ژی هەمی خێزان دانە پاش خو و پێشمەرگە ژی ب تەکتیکا لەشکەری یا پاشڤە کشانێ ل دویڤ دا هاتن، پێخەمەت نەهێلن لەشکەرێ ئیرانێ پێشڤە رویێ بکەت و بگەهنە کاروانێ خێزانان(٣٠).

دیسا د شەرێن حکومەتا ئیرانێ دگەل بارزانیان، حکومەتا ئەمریکا ژی هاریکاری پێشکێشی حکومەتا ئیرانێ دکرن ب دانا چەکی و پێزانینێن لەشکەری، تەنانەت بالیوزێ ئەمریکا ل ئیرانێ جورج.ف.الن دگەل رەزام ئارا سەروکێ ستافێ لەشکەرێ ئیرانێ سەرا بەرەیێ شەری ل کوردستانێ دا(٣١). هەر ژبەرهندێ شاهێ ئیرانێ محەمەد رەزا پەهلەوی فەرماندێ هێزا لەشکەری کو ب هەمی هێزا خو ل بارزانییان بدەن، ل فەرمانەکێ دا کو ل ٢٠ ئادارێ ١٩٤٧ دەرکەفتیە تێدا هاتیە: "ب فروکان هەمی بنگەه و رێکێن کوچکرنا مالێن بارزانی یا، هەروەسا توپخانا وان بومبە باران بکەن، دڤێت هەتا ٤ نیسانا ١٩٤٧ شەر ب دوماهی بهێت و کارەکێ وەسا بکەن کو بارزانی نەشێن دەرباز بن و لڤێ زیاتر شەرما لەشکەری نەچیت"(٣٢). ل سەر ڤێ بریارێ لەشکەرێ ئیرانێ ب توپ و تانک و فروکان کەفتنە کوشتن و ژناڤبرنا ژن و زاروکێن بارزانییان، ئەفسەرێ ئازەری عەلی ئەسغەر ئیحسانی ل یاداشتێن خودا ئاماژێ پێ دکەت و دبێژیت: "ل دەشتا شنویێ فروکان وەکی جوکلێت و شریناهیا گولە د بەردانە سەر سەرێ ژن و زاروکان"(٣٣). لێ بارزانی شیان بەرەنگاریەکا دژوار بکەن تەنانەت سەروکێ لەشکەرێ ئیرانێ راگەهاند سوپایێ ئیرانێ هەتا نوکە دگەل چ دوژمنێ هندە بهێز شەر نەکریە(٣٤).

بێگومان دەنگوباسێن وی شەری ژ دەرڤەی ئیرانێ بەلاڤبوون و حکومەتێن هەرێمی و ناڤدەولەتی ژی پێ ئاگەهدار بوون، لەوما ل سەر راسپاردەیا سەروک وەزیرێن عیراقێ نوری سەعید جەنەرال علی حیجازی ل حاجی ئومەران ل روژا ٢٥ ئادارا ١٩٤٧ دیدارەک دگەل جەنەرال هەمایون ئەنجامدا و پێشنیارکر کو حکومەتا عیراقێ ژی یا ئامادەیە دژی بارزانییان هاریکاریا لەشکەرێ ئیرانێ بکەت، هەروەسا دیارکر کو هێزێن تورکیا ژی بۆ ئەوێ هاریکاریێ دئامادەنە(٣٥). دیارە حیجازی وەکو نوینەرێ عیراقێ بتنێ سەرەدەری نەکریە، بەلکو پێشنیارا وی لدۆر ئامادەیا تورکان بۆ هەر کارەکێ لەشکەری دژی وێ بزاڤا کوردان ئاماژەیەکا روهنە کو ئەو هەرسێ حکومەتێن ئاخا کوردستانێ لسەر دابەش کری، زێدەباری ولاتێن روژئاڤا ب تایبەتی بریتانیا و ئەمریکا د وی دەمیدا، هەروەکو هەلویستێ بالیوزێ ئەمریکا ل تەهرانێ جورج.ف. ئالن د شەرێن دژی بارزانییان پێش نوکە ئاماژە پێ هاتیەکرن کو ئەوان هێزان بەردەوام ئامادەیی تێدا هەبوو ل سەر هەر کارەکێ دژی دۆزا گەلێ کورد. ژبەرهندێ ئەڤ لێهەڤ هاتنا دەولی ل سەر شەرێ بارزانییان دگەل ئیرانێ تشتەکێ نوی نەبوو د مێژوویا کورداندا، ژبەرکو ل پتریا قوناغێن مێژوویی هەمی هێزێن هەڤرک دگەل ئێک، هەڤدوو گرتیە دژی هەر بزاڤەکا کوردان.

د شەرێن خوڤەکێشانێدا ل دەوروبەرێ شنویێ و دەشتا مەرگەوەر پێخەمەت پاراستنا سڤیلان پێشمەرگێن بارزانییان قوربانیەکا مەزن دا، هژمارەکا زۆر ژ وان شەهید و بریندارببوون، بگویرەی هندەک سەرچاوان نێزیکی (١٥٥) پێشمەرگە شەهید و (٨٤) ژی بریندارببوون(٣٦)، لێ لدویڤ گوتنەکا دی (١٢٠) شەهید و (٢٥٠) کەس بریندار بوون(٣٧). ئەڤە بتنێ چەکدار ژبلی قوربانیێن سڤیل ژ زاروک، ئافرەت، پیر و کالان. دگەل گەهشتنا بارزانییان بۆ دەڤەرێن چیایی ئێدی ب ساناهی دەستێ لەشکەرێ ئیرانێ نە دگەهشتە وان، لێ فروکێن جەنگی ب بەردەوامی ل سەر سەرێ وان بوون، ژبەرکو هەمی ژن و زاروک و چەکدار پێکڤە ل سەر بەفرێ مینا رێزکا مێری یا رێڤە دچوون، لەوما ژ دویرڤە رەشاتیا وان لسەر بەفرێ یا دیار بوو و بوونە نیشانەکا خوش بۆ فروکان، وان ژی هندی د شیاندا بێت کێمترخەمی نە دکر ژ کوشتنا وان(٣٨).

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

ل دۆر هێرشێن فروکێن جەنگیێن ئیرانێ و ئەو زیانێن گەهاندینە کاروانێ خێزانێن بارزانییان، رژدی بێکولی دبێژیت: "فروکێن ئیرانێ بەردەوام ئەم بومبە باران دکرین، خەلکەکێ زۆر شەهید و برینداربوون، بتنێ د ئێک رەمبێدا من دیت (١٣) کەس پێکڤە هاتنە کوشتن، دەمێ ئەم ل کێلەشێنێ فروکان رێزەکا مروڤـ و دەواران بومبە بارانکرن و هەمی پێکڤە کوشتن، هەروەسا ژبەرکو کەندال بوو و رێک زۆرا نەخوش بوو دەوارەک کەفت سێ مروڤـ بەرکەفتن رانێ ئێک ژ وان شکەست"(٣٩)، هەروەسا ل دویڤ گوتنا حاجی شێرو بازی د هێرشەکا دی یا فروکان، بۆ سەر کاروانێ بارزانییان سێ زەلام و ئافرەتەک هاتنە کوشتن، ژبلی بریندار بوونا هژمارەکا زۆرتر ژوان(٤٠). هەر وەسا ئامینا قادر هەمدلی دبێژیت: "دەمێ ئەم ل رێکا ئیرانێ بۆ سەر رووبارێ گادەر د هاتین، من زەلامەک دیت کو بریندارەکێ هەلگرتی هەردوو پێ یێن وی ژبەر هێرشا فروکان ژێڤە ببوون"(٤١).

د ئەڤان هێرشاندا هەمی کەس دبوونە ئارمانجا فروکان و زورترین قوربانی ژی خەلکێ سڤیل بوون ژ ئافرەت و زاروکان، چونکی چەکدار شارەزایێ شەرێ ئاسمانی بوون و تا ئاستەکێ دشیان خو بپارێزن ل هێرشێن وان، لێ ئافرەتەکا زارۆکەک ب ملی ڤە بیت ئێک ژی ل دەستی دابیت زەحمەتە بشێت خو بپارێزیت، ڤێجا هەتا گەرا زاروکان بیت، لەوما زۆر جاران دایک ل پێش چاڤێن زاروکان گیانێ خو ل دەستددا، یان زاروک پێش چاڤێن دایکان د بوونە قوربانی(٤٢). هەروەسا فەرماندە حەسو میرخان ژاژوکی د یاداشتێن خودا بڤی شێوەی سەرهاتیا خو ڤەدگێریت، دبێژیت: "ل دۆلا گادەر شەڤـ ب سەرمەدا هات، کچەکا نەخوش دگەل مە دا بوو سەرما و برسێ کارتێکرن لێ کربوو، ژبەرهندێ گیانێ خو ژدەستدا، پشتی هنگی مە زانی کچا قادر ڤاژی بوو، مە هەولەکا زۆر دا تەرمێ وێ ڤەشێرین، بەلێ ژبەر زۆری یا بەفرێ چ جهێن هشکاتی و رەشی مە نە دیتن کو کورکەکێ بکولین، جەنازێ وێ هەتا رۆژا پاشتر سپێدێ ل ناڤ دەستێن مە دا بوو، پاشی مە جەنازە کرە پشتا خو و برێ کەفتین، فروکێن ئیرانی دیسان گەیشتنە سەر سەرێ مە و دەست ب بومبە بارانێ کرەڤە و چەند کەسەکێن دی لمە شەهیدبوون ، ئێک ژوان (مەلا کورکە یی) بوو، هەروەسا ئەو جەنازە ژی ژ بەر زۆری یا بەفرێ نە هاتنە ڤەشارتن و مە هەلگرتن و دگەل خوئینان"(٤٣).

بڤی رەنگی کاروانێ خێزانان بێی ڤستن و بهێنڤەدان ب شەڤـ و رۆژ ل رێکێ دهات، دەمێ ل جهەکێ بێهنا خو ژی ڤەدابا یان خارنەک بۆ خو دروست کربا دیسان فروکێن جەنگی یێن ئیرانێ ئامادەی سەر سەرێ وان د بوون، هەروەکو ئەفسەرێ ئازەری علی ئەسغەر ئیحسانی د یاداشتێن خودا دبێژیت: "جارەکێ پشتی نیڤرو بوو، ئەم بۆ تێرکرنا زکێ خو چوینە دەڤ ئافرەتەکێ نان دروست دکر، ل دەمەکێ ئەم دگەل ئافرەتێ و زەلامێ وێ مژیلی ئاخفتنێ بووین مە دیت چەند فروکەک ل بلنداهیا چیایی دەرکەفتن، هەروەکی هەمی جارا ئاگر بارانێ دەست پێکر، هەرکەسەک بۆ لایەکێ رەڤی و خو ل بن جهەکێ ڤەشارت، پشتی بومبە باران ب دوماهی هاتی ئەوان ژن و مێرا گیانێ خو ژ دەست دابوون، مە ژی سێ چوار نانەک ژ وان نانێن ئەوێ ئافرەتێ دروستکرین بو خو برن داکو زکێ خو و هەڤالێن خو پێ تێربکەین(٤٤).

بێگومان ژبلی مەترسیا هێرشێن فروکێن جەنگی، سر و سەرما یا کەش و هەوای مەترسیەکا نەخوشتر و دەردەکێ گرانتر بوو، ژبەرکو ل سەرێ چیایێن زاگروس و ب بلنداهیا (٣- ٤) هزار مەتران و نزم بوونا پلا گەرمایێ بۆ ژێر پلا (-٣٠)٥ بشەڤێ و برینا رێکەکا ٤٠٠ کم د ناڤـ بەفر و بارانێ دا تشتەکێ زۆر زەحمەتە و رەنگە کێم کەس بشێن ئارامیێ ل سەر وان کاودانا بکێشن(٤٥). زێدەباری نەبوونا خوارنا پێدڤی بۆ چەند هزار کەسان کو دبیت هندەک ژ وان هەر چەند رۆژان جارەکێ پاریەکێ خارنێ ب دەست کەفتبا، لەوما دەمێ کاروانێ وان گەهشتیە دەڤەرێن نیمچە رەشی کو د وی دەمێ سالێ دا هندەک جورێن گیایێ بهارێ سەرێ خو هەلدای، ب نەچاری ئەو گیا د کەلاند و د خارن، مینا گیایێ گوینی و خەلەندور و هندەک جورێن دی(٤٦). هەر ل دۆر ئەوێ رەوشێ ئامینا قادر هەمدلی بۆ دبێژیت: "دەمێ ئەم هاتینە سەر روبارێ گادەر، ئەو سێ چار رۆژ بوون مە چ نەخارێ، ئەز چوومە نک خوزەیجایێ خێزانا شێخ ئەحمەد بارزانی، من گوتێ ئەم دێ برسا مرین، من چ تشت نیە ب دەمە زاروکێن خو، ئەوێ ژی چ دناڤ دەستان دا نەبوو کو ب دەتە مە، ژبلی هندەک نوکان، من ئەو نوک کەلاندن و دانە زاروکان هەتا ئەم هاتینە سوران مە ب وان نوکان د قەتاند"(٤٧). ب ڤێ رەوشێ خێزانێن بارزانیان خو گەهاندنە سەر روبارێ گادەر داکو قوناغەکا دییا تاری دژیانا واندا دەسپێبکەت.

دوو: گەهشتنا بارزانییان بۆ سەر روبارێ گادەر و بریارێن چارەڤیس ساز ١٩٤٧

خێزانێن بارزانییان بو ماوێ یازدە روژان ب رێکێڤە مان هەتا گەهشتنە سەر روبارێ گادەر(٤٨)، کو هێلا سنوریە دناڤبەرا عێراقێ و ئیرانێدا. ل دۆرێ حەفتیەکێ

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

خێزان و چەكدارێن بارزانییان ل سەر روبارێ گادەر مان، بێی كو حكومەتا عیراقێ پێ ئاگەهدار بیت، ل سەر فەرمانا شێخێ بارزان شێخ ئەحمەد بارزانی پرەک هاتە دروست كرن پێخەمەت خێزان و پیر و پەككەفتە دەربازی سنورێ عیراقێ بن(٤٩). د وی ماوەی دا شێخ ئەحمەد بارزانی نامەک بۆ بنگەهێ پولیسێن عیراقێ ل گوندێ خرینە هنارت تێدا دیاركر ئەگەر حكومەتا عیراقێ لێ بورینێ بۆ وان دەربكەت ئەو دێ زڤرنە ڤـ عیراقێ، لێ د بەرسڤێ دا حكومەتێ ئەو داخازی رەتكر و راگەهاند بێ مەرج ئەو دشێن ڤەگەرنە عیراقێ(٥٠). ژبەر وان كاودانێن سەخت یێن بارزانی توش بووێ، هەر ژ هێرشێن فروكێن جەنگی یێن ئیرانێ، نەبوونا خوارنا پێدڤی، كەش و هەوایێ دژوار، هەروەسا هەبوونا هژمارەكا زۆرا بریندار و نەخوشان، شێخ ئەحمەد نەچار بوو بێی مەرج و گەرەنتی بریارا خو ب دەستڤە بەردانێ بدەت و خو وەكی بەرپسیارێ وان هەمی رویدانا یێن بەرێ چێبووی راگەهاند، پاشی ل روژێن ١٧، ١٨ نیسانا ١٩٤٧ دگەل هەمی خێزانان خو رادەستی حكومەتا عیراقێ كرن(٥١).

پشتی وێ وەلاما نەرێنییا حكومەتا عێراقێ، مەلا مەستەفا بارزانی جڤینەک دگەل شێخ ئەحمەد بارزانی و ئەفسەرێن كورد و ئەفسەرێن ئەزەری گرێدا، تێدا دوپاتی ل سەر هندێ هاتە كرن كو هەر كەسەک یێ ئازادە چ بریارێ بدەت، لەوا بریارێن وان ب ڤی شێوێ ل خوارێ بوون:

١- بریارا شێخ ئەحمەد بارزانی

ژبەر وان كاودانێن سەختێن مە باسكرین، شێخ ئەحمەد بارزانی بریاردا خو دگەل خێزانێن بارزانییان رادەستی حكومەتا عێراقێ بكەن ب هیڤیا هندێ رەحمێ ب وان ببەت و بریارا لێبورینێ بۆ وان دەربێخیت(٥٢).

٢- بریارا مەلا مستەفا بارزانی

ل دەسپێكێ مەلا مستەفا بارزانی دگەل شێخ ئەحمەد بارزانی رێكەفت شێخ ئەحمەد خو دگەل خێزانێن بارزانییان رادەستی حكومەتا عێراقێ بكەن و ئەو دگەل هژمارەیەک چەكدارێن بارزانییان خو ل چیایێن كوردستانێ ئاسێ بكەن و بەردەوامیێ بدەن بزاڤا چەكداری داكو فشارێ ل سەر حكومەتا عێراقێ بكەن بریارا لێبورینێ بو وان دەربێخیت(٥٣)، بەلێ وەسا دیار بوو ل وی دەمی زور یا ب زەحمەت بوو بەردەوام بن ل سەر بزاڤا چەكداری ب تایبەتی هەر سێ حكومەتێن توركی و ئیرانی و عێراقی رێكەفت بوون ژبو ژناڤبرنا وان(٥٤). دبیت ئەوی نەدڤیا سەربورا خەلیل خوشەڤی یا سالا ١٩٣٦(٥٥)دووبارە بكەت. لەوا بریاردا دگەل (٥٠٠) چەكداران بەرەڤ ئێكەتیا سوڤیێتێ ڤە بچیت(٥٦).

٣- بریارا ئەفسەرێن كورد

دەربارەی هەلویستێ ئەفسەرێن كورد ئەم دشێن بێژین ب ڤی شێوەی بوو(٥٧):

ر- میرحاج ئەحمەدی و عەبدولرەحمان موفتی بریاردا دگەل بارزانی بچن ئێكەتیا سوڤیێتێ.

ب- مستەفا خوشناوی و عیزەت عەبدول عەزیزی و خەیرولا عەبدولكەریمی و مەحمەد مەحمود قودسی بریاردا خو رادەستی حكومەتا عێراقێ بكەن سەرەرای وی حوكمێ سێدارەدانێ ئەوێ دادگەها عورفی یا هەولێرێ ل سالا ١٩٤٥ دەرێخستی.

ج- نوری ئەحمەد تاهای و جەلال ئەمینی و بەكر عەبدولكەریم حوێزی و مەحمەد سالحی بریاردا خو ل چیایێن كوردستانێ ب ڤەشێرن و خو رادەست نەكەن.

٤- بریارا ئەفسەرێن ئەزەری:

ل دەسپێكێ مەلا مستەفا بارزانی داخواز ژوان كر دگەل وی بەردەوامیێ بدەن بزاڤا چەكداری ل عێراقێ و ئەو ژی رازی ببوون، بەلێ پشتی بارزانی بریارا چونا ئێكەتیا سوڤیێتێ دای گوتە وان :"ئەم دێ بەرەڤ چارەڤیسەكێ نەدیار چین و هین دشێن خو رادەستی حكومەتا عێراقێ بكەن وەک پەنابەرێن سیاسی و یاسایێن عێراقێ پێگیرییێ ب مافێن پەنابەرێن سیاسی دكەن"(٥٨).

ل دویڤ ژێدەرێن عیراقێ هژمارا بارزانیێن خو رادەست كرین د گەهشتە (٤٥٦٧) كەسان، ژ وان ژی (١٥٥٠) زەلام و (١٦٨٨) ئافرەت و (١٣٢٩) زاروک(٥٩). ئەگەر هژمارا ئەو كەسێن خو رادەستی حكومەتێ كرین كوم بكەین دگەل ئەو پێشمەرگێن دگەل مەلا مستەفا خو رادەست نەكری كو هژمارا وان ژی ل دەوروبەرێ (٥٦٠) كەسان بوون سەرجەمێ وان دێ بنە (٥١٢٧) كەس، هەروەسا فەرە ئاماژێ پێ بكەین ل دور ئامارێن نە فەرمی نێزیكێ (٤٥٠٠)كەسان ب ئەگەرێن جودا جودا ژ نەخوشیا و شەران گیانێ خو ژ دەست دابوون(٦٠)، د ڤێرەدا دیار دبیت ل سەرجەمێ (١٠٠٠٠) هزار كەسان ژ وان یێن سالا ١٩٤٥ كوچ كرین بۆ كوردستانا ئیرانێ ٤٩% بوونە قوربانی و ڤەنەگەریان.

سێ: سیاسەتا حكومەتا عێراقێ ودیڤەلانكێن وێ بەرامبەر بارزانییان ١٩٤٧-١٩٥٦

پشتی بارزانییان خو رادەستی حكومەتا عیراقێ كری د قوناغا ئێكێ دا هەمی هاتنە ڤەگوهاستن بۆ د ناڤ كەمپەكا سیمەكری دا ل سوران(٦١)، پشتی هنگی هەمی كەسێن نێرینە یێن ژێ وان ژ پازدە سالێ مەزنتر جودا كرن و بەرەڤ زیندانێن

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

کەرکوک و موسل برن و بۆ ماوێ دوو سالا زیندانکرن، بەلێ شێخ ئەحمەد بارزانی و هژمارەک ژ کورێن وی و برازایێن وی قەید و زنجیرکرن و هاتنە ڤەگوهاستن بۆ زیندانا بەسرا، ل وێرێ چاڤەرێ سێدارەدانێ بوون هەتا سالا ١٩٥٨، خێزانێن وان ژی بۆ باژێرێن بەسرا، ناسریە، حلە و کەربەلا ڤەگوهاستن(٦٢).

ئەو خێزانێن دناڤ کەمپێ دا ماین کو ب تنێ ژ ژن و زاروکان پێکهاتبوون پشتی ٣- ٤ هەیڤان ئەو ژی ل سەر دوو گروپان پولێن کرن (مزووری و بەرۆژی)، دەلیڤە دا هەمی خێزانێن گروپێ ئێکێ بچنە سەر گوندێن خو، بەلێ هەرچی خێزانەکا سەر ب تیرا بەروژی بوو بۆ دەمەکێ دیارکری هاتنە ڤەگوهاستن بۆ دناڤ کەمپاندا ل گوندێن هەڤدیان و شانەدەر و شکەفت گارانێ(٦٣) ل ژێر چاڤدێریا توندا پولیس و چەتاندا(٦٤). هەرچەندە د چاڤێن کاربەدەستێن حکومەتێدا وی دەمی هەمی بارزانی تاوانبار بوون، لێ دبیت ئەڤ سەرەدەریا حکومەتێ ژبەرهندێ بیت کو بنەمالا شێخێن بارزان سەر ب تیرا بەروژینە و هەمی بزاڤێن دژی حکومەتێ وێ بنەمالێ سەرکردایەتی کریە یان ب پشتەڤانیا وان بوویە. د ناڤا کەمپاندا حکومەتێ وەکو پێدڤی چاڤدێری بۆ وان نەدکر و ژهەمی خزمەتێن تەندروستی و ژیانێ هاتبوونە بێ بەهر کرن، بەلکو بتنێ خوارنەکا کێم ددایێ کو بتنێ دناڤبەرا ژین و مرنێدا بمینن، زوربەی وان بێ جلوبەرگ بوون، جهێ مانەڤا وان زورێ بەرتەنگ و بێ سەروبەر بوو کو رەنگە ژ زیندانێ باشتر نەبوویت(٦٥). هەروەسا کاربەدەستێن حکومەتێ سەرەدەریەکا خراب و توند و تیژ دگەل وان زاروک و ئافرەتێن بێ خودان دکر، زۆر جاران هەولێن دەست درێژیێ بۆ سەر ژن و کچێن بارزانییان ددا، لێ ژ بۆ پاراستنا خو هەمی ئافرەتان پێکڤە بەرەڤانی ژ خو دکر داکو خو ژ مەترسیا وان پولیس و چەتان بپارێزن(٦٦). هەروەسا ئەو ئارێ حکومەتێ ل سەر وان دابەش دکر پێخەمەت تێرا هەمیا بکەت زۆرجاران گێچ د ناڤدا تێکەل دکر(٦٧).

سەبارەت ئەو ژنێن ل سالا ١٩٤٧ چووینە سەر گوندێن خو ل دەڤەرا مزووری و وەلاتژێری، هەر ژ دەستپێکێ ژ هەمی لایەکێ ڤە ب تایبەتی ئابووری کەتنە د رەوشەکا زور خراب دا، ژبەرکو زڤرینەڤ سەر مالێکا وێران و ئەو دەمێ ئەو هاتین دوماهیا وەرزێ هاڤینێ بوو سەردەمی چاندنێ ب سەرڤە چوو بوو، ئەگەر دەلیڤا چاندنێ ژی بۆ هندەک جوران هەبا، لێ وان زەلام نەبوون هاریکایا وان بکەن یان کارەکێ جوتکاریێ بۆ بکەن, ژبەرهندێ نەچار بوون دناڤ هوزێن دەوروبەر وەکی دەڤەرا ریکان بگەرێین هەتا بشێن پارەیەکێ نانی ب دەست خوڤە بینن، لێ ئەڤەژی گەلەک جاران بێ ئاخفتنێن کێم دەرحەقێ وان دا دەرباز نەبوویە هەتا کو پارەیەکێ خوارنێ دابانێ دگوتنێ " مابوچی هنگ دویڤ مەلا مستەفا کەفتینە"(٦٨)، هەروەسا ل وەرزێ بهارێ ژی گژو گیا مینا سترک و چورین کوم دکرن و دکەلاندن و دگەل ئاری تێکەل دکرن و دخارن، دەمێ ئار ژی ب دەست وان نەکەفتبا گولێن کنارێ هشک دکرن و دهێران وەکی ئاری بکار دهینان(٦٩).

هەروەسا ژلایێ سیاسی و لەشکەریڤە حکومەتێ کو هەر ژ پایزا ١٩٤٥ دەستهەلاتەکا پولیسی ل سەر خەلکی سەپاند بوو، ل ژێر سایەیا وێ دەستهەلاتێ رەوشا دەڤەرێ ب گشتی و بارزان ب تایبەتی تێک چوو، دادگەهێن لەشکەری بتنێ ل سنورێ پارێزگەها هەولێرێ حوکمێن جودا جودا هەر ژ سێدارەدان و زیندانا هەتا هەتایێ بۆ پتر ژ سەد کەسان دەرکرن(٧٠). راپورتەکا کاپتن (ه. م. جاکسون-H.M Jackson)جێگرێ راوێژکارێ سیاسی یێ بریتانی ل هەولێرێ کو بریکا بالیوزخانا خو ل بەغدا بۆ وەزیرێ دەرڤە سێر ئێرنست بیڤن ل دور رەوشا سیاسی ل دەڤەرا رەواندوز کو دەڤەرا بارزان ژی وی دەمی پشکەک بو ژێ هنارتی د برگا (ب) ئاماژێ پێ دکەت کو هوکارێ سەرەکێ یێ تێکچوونا رەوشێ ل دەڤەرێ دبیت رەفتارێن جڤاتا عورفی بیت کو خەلک تا ئاستەکێ زور لێ د بێزارن، خەلکێ وێ دەڤەرێ ب گشتی د وێ باوەرێ دایە کو حکومەتێ بڤان نێزیکان نیاز نیە ئەوی حوکمێ عورفی لادەت، نەکو ئەڤە بتنێ، بەلکی هەولدەت ب چەکێ دەڤەرێ ئارام بکەت، هەروەسا ئاماژێ دکەت کو ئەو بێزاریا دناڤ خەلکیدا هەی، ئەوان پتر هان ددەت بەرەڤ رۆژهەلاتێڤە بچن(٧١).

بارودوخێ نەئارامێ دەڤەرێ، دەلیڤە دا سەروک هوزان کو جارەکادی دەست ب زولم و زورداریێ بکەنەڤە، ب تایبەتی ئاغایێن زێبار کو د وی دەمیدا گیانێ تولڤەکرنێ بەرامبەر خەلکێ دەڤەرا بارزان هەبوو. هەروەک گوڤارا (هەتاڤ) ل سەر وێ رەوشێ ئاماژێ پێدکەت کو ئەحمەد ئاغا زێباری یێ بەرنیاس (ئەحمەدە کۆر) وەکو سزادانەک بۆ وی خەلکی: "ئەو جوتیارێن بەژداربووی د شورەشا بارزاندا ب زۆری کار پێدکرن و زۆر جارا بۆ ماوێ دوو رۆژان ل سەر ئێک دار پێ دکێشان"(٧٢). لێ ل دۆر ڤێ چەندێ خزێم سوار داویتکی، دیاردکەت:" ئاغای نە بتنێ ئەو کەسێن دگەل بارزانی چەک هەلگرتی سزادان، بەلکو یێ بارزانی با، ب رەنگەکێ ژ رەنگا توشی سزایێن وان بوویە و گەنجێن وەلاتژێریا ب ملێن خۆ دارێن سپینداریێ ل گوندێن مە ل پشت چیایێ شرینێ بۆ کوچکا ئەحمەد ئاغایێ زێباری ڤەد

گواستن"(٧٣). هەژی یە ئاماژێ پێ بکەین کو غەزالی بازی کو د وی دەمیدا ببوو دارو دەستێ ئەحمەد ئاغایی ل نەه گوندێن وەلاتێ ژیری (مزووری دوو) گەریا و ل دویڤ فەرمانا ئاغایی بریاردا هەمی سپیندارێن وان کەسا ببرن یێن دگەل مەلا مستەفای دا، (٣٠٠) سپیندار ل سەر وێ فەرمانێ هاتنە برین، ژ وان ژی سپیندارەکا بنەمالا ئەیبێ شیڤی کو ژ مالێن پیرۆز دهاتە هەژمارتن، ژ بەر قەبارێ وێ یێ مەزن (٢٤) کەسان هەلگرت، هەمی ب ملێن خەلکێ وان گوندان هاتنە کێشان بۆ سەر رویبارێ شین و ب ئاڤێ بەردان هەتا دەراڤێ شانیکێ ل گوندێ بلێ پاشی هاتنە ڤەگواستن بۆ گوندێن هەرنێ و قەسرا ئاغایی ل گوندێ هویکێ ل دەڤەرا زێبار(٧٤).

ژلایەکێ دیڤە، سەپاندنا دەستهەلاتا خۆ و بەلاڤکرنا ترسێ دناڤ خەلکی دا ژ ساخلەتێن سەردەمێ دەستهەلاتا ئاغایان بوون ل بارزان، ژ بۆ ڤێ مەرەمێ ئەحمەد ئاغا هندەک چەک ل سەر هژمارەکا زەلامێن بارزانیدا بەلاڤکر، ب رەنگەکێ کو ل هەر گوندەکێ چەک داڤ ئێک دوو کەسان، ئەڤ کەسە ل ژێر فەرمانا ئاغای دا بوون، ژبلی وان ل سەر فەرمانا وی هەر چ کوگەه و چەکێن بارزانییان هاتنە بن چاڤکرن و هنارتن بۆ کوچکێ، ژ بۆ ڤی ئەرکی ل دەڤەرا بەرۆژی و وەلاتژێری غەزالی بازی هاتە راسپاردن(٧٥). رەنگە هەلبژاردنا ڤی کەسێ بارزانی ژ بۆ هندێ بیت کو ئەو خەلکێ دەڤەرێ بوو و بەهرا پتر ژ خەلکی د ناسی، ب رێکا وی دا بشێن ب ساناهی کونترولێ ل سەر وێ دەڤەرێ بکەن. ئەو کەسێن دگەل غەزالی چەکێ ئاغای هەلگرتی (مەحمود بازی، تهایێ سور، عەلی شینو شنگێلی، فارس بێکولی، بابەکر تێلی) (٧٦). ژبلی ڤان هەر چەکەکێ دی ژ دەرڤەی یاسایێ بوو. ل دور ڤێ چەندێ نەسیما عەبدولرەحمان شیفکی دبێژیت: "جارەکێ فارس بێکولی هاتە گوندێ مە و گوتێ هنگو تڤەنگێن هەی، دایکا من وان ژی گوتێ نوکە ئەمێن ل ئیرانێ هاتیەڤە دێ چتوف مە تڤەنگ هەبن؟ گوت، رەنگە ب رێکا وان پێشمەرگان یێن خو رادەستی حکومەتێ نەکرین گەشتبنە هنگو، هەروەسا گوت، ئەگەر هنگ وان تڤەنگا ب دەنەڤ من بۆ هنگو باشترە بەری زێیاری بێن، چونکی ئەو دێ هنگو سزا دەن و ئێشینن، مەژی ب جوانی باوەری بۆ چێکر کو مە چەک نیە"(٧٧). هەروەسا ل گوندێ شنگێل ژبەر گومانا هەبوونا چەکی، زێباریا قاسم شنگێلی ل شەڤەکا زستانێ هەتا سپێدێ ب دارەکا سیڤێ ڤە گرێدا، هەتا مەلا عەلی شنگێلی قورئان نە بری نەهاتە ئازاد کرن، ناڤبری ژبەر وی سزایی هەتا چوویە بەردلوڤانیا خودێ یێ پەککەفتی بوو، ئەو دار ژی هەتا نوکە ل سەر ناڤی وی یە و دهێتە ناسین ب سێڤا قاسمی(٧٨).

ژبەر رەشەکێن ئاغای خەلک ب دروستی نەدشیا بۆ مالا خو کارەکێ بکەت نەکو ئەو بەردەوام وەکی مەفرەزا ب دویڤ ڤە بوون، ب تایبەت زەلامان، ژبەر هندێ ب رۆژی ڤەشارتی بوون و شەڤێ کار دکر، هەروەکو تەها شیفکی و کەنعان داویتکی ل شەڤەکێ کو مژیلی چاندن و شینکرنا زەڤیێن خو بوون ل پشت ئاشێ داویتکا، چەکدارێن زێباریا ب سەردا گرت، لێ ئەوان خو دناڤ مالکێن برنجی دا ڤەشارت و نەکەفتنە د دەستێ وان دا(٧٩). فەرە ئاماژێ بهندێ بکەین کو ژبەر نەهێلانا چەکی ل دەڤەرێ، کارتێکرن ل سەر زێدە بوونا گیانەوەرێن زیان بەخش ژی هەبوو، بۆ نمونە بەراز کو هەر جهێ ئەو لێ بیت زیانەکا مەزن دگەهینتە بەرهەمێ چاندنێ، محەمەد تاهر تێلی دبێژیت: "ژبەر نەبوونا چەکی دناڤ مەدا، بەراز ژمە نە د ترسان و هێرش د ئینا سەر زەڤی و زارێن چاندنێ، ئەم ژی دا ب دار و بەران هێرشێ کەینێ و حەوارا لێ هێلین"(٨٠).

زولم و زورداریا ئاغای و رەشەکێن وی ب تایبەت غەزالی بازی، باوەر پێکریێ ئەحمەد ئاغای، ئەوێ ل سەر کێشەیەکا نامیسێ هاتە کوشتن، د بەرامبەردا ئاغای فەرمان دا شەش زەلامان ژ وەلاتژێریا بکوژیت، تایبەت پشتی پەیوەندیێن وان دگەل ئاغای نەخوش بووین و رهسپیێن وان بریار دای تڤەنگێن ئاغای بۆ کوچکێ ڤەگەرینن. ل دور ڤێ رویدانێ رژدی بێکولی دبێژیت: "پشتی ئەحمەد ئاغای بریارا کوشتنا شەش زەلامان ل بەرامبەر خوینا غەزالی بازی و دانانا تڤەنگان دای، ل دیوانێ سمکویێ برازایێ وی گوتێ مام زورداریێ ل ڤان نەکە، ئەڤە یێت هاتینە ناڤ مالا تە، مروڤێن غەریب و هەژارن، لێ ئاغای گوتنا وی رەتکر و گوت، ئەگەر ئەز خولاما پنێرم دێ زۆر زیاتر ژ وان کوژن"(٨١). ئانکو ب کوشتنا شەش کەسان بەرامبەر ئێکێ کو کەس نزانیت کێ کوشتییە ئەحمەد ئاغا قەنجیەکا ل بارزانییان کری. وە دیارە ئەحمەد ئاغا ل سەر وێ هزرێ بوو ب زیندانکرنا شێخ ئەحمەد خودانێ بارزان و چوونا مەلا مستەفا بۆ سوڤیەتێ، ئێدی بۆ هەتا هەتایێ ئەو دێ دەستهەلاتداریێ ل بارزان ژی کەت، لەوما دەمێ سمێ داویتکی دبێژیتێ:" ئاغا ئەگەر تو ڤان کەسان بکوژی دێ رۆژەک هێت شێخێن بارزان هێنەڤە و تولا وان ڤەکەن"، د بەرامبەردا ئاغا دبێژیتێ: "خەونە ئەو تشت ج جاران روی نادەت"(٨٢).

بهەر حال ئاغای حەسەن رەزیانی کەسەکێ دی یێ بارزانیە کو بۆ بەرژەوەندیا

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

ئاغای کارێن کوشتن و تولڤەکرنێ دناڤ بارزانییاندا دکرن ل شوینا غەزالی بازی دانا وەک رەشەکێ خو، ژ بۆ ئەنجامدانا وی ئەرکی شەڤەکێ ئەحمەد ئاغا وی فرێ دکەتە دەڤەرا وەلاتژێری، لێ ل گوندێ داویتکا دکەڤیتە دکەمینا سوار داویتکی و عەلی شینو دا کو ژ بۆ زێرەڤانیا زەڤیێن خو د رێکێدا بوون، ناڤبری دانپێدانێ دکەت کو د وێ شەڤێ دا فەرمان ئەو بوو ئەو نەعمان بابسیڤی و شێخ ئومەر شنگیلی دگەل دوو کەسێن دی ل بەرۆژی بکوژیت(٨٣). هەروەسا ئێزدین بازی و حەسەن رەزیانی و چەند کەسێن دی ژ رەشەکێن ئاغای ل گوندێ دازان ئێک ژ مریدێن شێخێ بارزان بناڤێ عەبدولا چیچو بالندی ب تاوانا وێ چەندێ کو دوو جاران سەرەدانا شێخ ئەحمەدی ل زیندانێ کر بوو و بەیتەکا هوزانێ پێ ڤەهاند بوو، گرت و ب شێوەکێ هوڤانە کەڤرەکێ مەزن ب پشتا وی ڤە گرێدا و پاشی هاڤێتە د رووبارێ زێێ مەزندا. بەیتەک ژ هوزانا وی د بێژیت: "تیا تیرو سینەما... ئەهلێ خودێ کەس لێ نەما... دینێ خودێ دا ب دەرهەمان... کانێ ریجالێن خیرەتێ"(٨٤).

هەروەسا ئاغای کو پشتی ژ ناڤچوونا بزاڤا بارزان ل سالا ١٩٤٥ وەکی دەستهەلاتدارێن میراتگر سەرەدەری دگەل دەڤەرا بارزان دکر، زێدەباری کونترولا چەکداری هەولدایە ژلایێ ئابووری ژی ب سەپاندنا خویکێ و سیاسەتا برسیکرنێ کونترولێ ل سەر خەلکێ وێ دەڤەرێ بکەت، هەر گوندەکێ چوبایێ وەکی غەنیمە دەست ب سەر مەر و مالاتێ خەلکیدا دگرت، بو نمونە ل گوندێ بازێ ژبەرکو مالا فەرخۆ بازی نەشیا بوون دگەل گوندیێن خۆ بچنە ئیرانێ و ل گوندێ خۆ مابوون ب ئومێدا هندێ ئەو بێ سیچ و تاوان رەنگە کەس چ نەبێژتێ، لێ ئاغای لایەنگرێت خۆ هنارتنێ و هەرچی تشتێ وان هەی ژ مەر و مالات و بەرهەمێ چاندنێ ژێ هاتە ستاندن، رەشەکێن ئاغایان ل سەر وێ چەندێ بتنێ نەراوەستان، بەلکی پێخەمەت چ مفا ژێ نەهێتە وەرگرتن، هەمی دارێن بەری یێن فێقی برین و گزرە دناڤدا چێکرن(٨٥).هەروەسا هەر چ بەرهەمێ چاندنێ یە داهاتێ وێ چەندێ کێم ژی با دڤێت بەهرا ئاغای ژێ هاتبا وەرگرتن، هەروەکو نەسیما عەبدولرەحمان شیفکی دبێژیت: "جارەکێ غەزالیێ بازی هاتە گوندێ مە ژ بۆ کومکرنا بەهرا ئاغایی ژ وی داهاتێ چاندنێ یێ کو ئەوژی خەلکی ب خێرا خو بۆ مە چاندی }ژبەرکو زەلامێن وان ل وی دەمی هاتبوونە زیندانکرن{، دایکا من کونجی نیشێ دان گوتێ بەس ئەڤەنە، ل دویڤ حسابێ پارا ئاغای تەژی ئیسکانەکا چایێ بوو، وی ژی کرنە ناڤ لەوەندێ خو دا و گوتێ دێ هەر بە، چونکە پارا ئاغاینە"(٨٦).

یا گرنگە ئاماژێ پێ بکەین کو ژ لایێ کومەلایەتیڤە ئێک ژ بەرچاڤترین دیاردێن وی دەمی ل دەڤەرا بارزان بەلاڤ بووی رەڤاندن و هەتک کرنا کچ و ژنێن بارزانییان بوو ل سەر دەستێ رەشەکێن ئەحمەد ئاغای و پولیسێن حکومەتێ، ژبەرکو زەلامێن وان زوربەی هاتبوونە زیندان کرن و کەس نەبوو وان بپارێزیت، ئەوان مەفرەزە چێ دکرن و گوند گوند دگەریان بۆ رەڤاندنا کچان، د وان هەوان دا هژمارەکا زۆر ژ کچان بوونە قوربانی و ب زوری هاتنە مارکرن ژلایێ رڤینەرێن وان ڤە، بۆ نمونە ل گوندێ بابسیڤا دوو کچ ب ناڤێن ئەسمەر و زین و ل گوندێ تێل دوو کچێن دی بناڤێن حەفس و مریەم هاتنە رەڤاندن(٨٧). لەوا ل دەمێ رەشەکێن ئاغای دچون گوندەکێ کچکێن گوندی خو ڤەدشارت، ل دور ڤێ چەندێ کویستان ئاڤەدوری دبێژیت:" دەمێ دارودەستەکێن ئەحمەد ئاغای شەڤەکێ چوویە گوندێ وان ئەو پێ حەسیان، لەوما ئەو و خویشکا خو بەسنا ژ گوندێ خو بەرەڤ بابسیڤا رەڤین و خو ل کولێن وان دناڤ پەزی دا ڤەشارت، دەمێ ئەو زەلام دویڤ وان چووین مال مال د پشکنین و پرسیارا وان ژ خەلکێ گوندی دکر، بەلێ وان ژی نە د زانی ئەو کێرێ داینە".(٨٨) هەروەسا ل دور رەڤاندنا کچەکا دی بناڤێ حەفسە ل گوندێ تێل یێ هەڤسنور دگەل وان، د بێژیت: "حەفسە کچەکا زور جوان بوو، ل گوندێ خو د کولەکێ دا خو ڤەشارت بوو، بەلێ زەلامێن ئاغای ئەو ژ کولی ئینا دەر و ب زوری دویڤ خو کێشا هەتا گوندێ مە، ژبەر کێشانا وێ ل سەر عەردی هەمی جل و بەرگێن وێ دریا بوون، ئەو زەلام هاتنە نک دایکا من کو پارچە قوماشەکێ ب دەتێ داکو لەشێ وێ پێ دا بپوشن، وێ ژی چاروکەکا ئاورمیشی داڤێ و حەفس دگەل خو برن"(٨٩).

رویدانێن رەڤاندنا کچکێن بارزانیان دیاردەکا ڤەشارتی نەبوو، بەلکو ل سەر روپەلێن روژنامان ژی دهاتە بەحسکرن، روژناما رزگاری(٩٠) دهژمارا خویا شەشێ دا سالا ١٩٥٤ ئاماژە ب رویدانەکێ ل دەڤەرا شێخان کریە، کو تێدا هاتبوو: ل روژا ٢٢ شواتا سالا ١٩٥٤ رویدانەکا دیبیا رەڤاندنێ رویدا ل دەڤەرداریا شێخان ل دەمێ ئیدریسی براێ عەبدوللا ئاغایی شەرەفانی هندەک دویڤەلانکێن خو پالداین ئافرەتەکا بارزانی یا ب مێر ب رەڤینن، ئەوان چەک بکارهینان و ئەو ئافرەت برنە کوچکا ئیدریسی، ل وی دەمی بابێ وێ ئافرەتێ چو کوچکا ئیدریسی و داخوازا کچا خو کر، بەلێ ئیدریس رازی نەبوو ئەو ژی زیندانکر، ل روژا دویڤدا کەسەکێ بارزانی چەکەک پەیداکر و دگەل هندەک کەسێن دیێن بارزانی چوونە کوچکا

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

ئیدریسی کو پولیس ژی ئامادەبوون، ئەوی کەسێ بارزانی چەکێ خو بکارهینا ئەو ئافرەت و ئەو کەسێ رەڤاندی کوشتن دەمان دەمدا ئیدریسی دەمانجا خو بکارهینا و بارزانیەک کوشت، لەوا وی بارزانییێ چەک ددەستی دا بەرێ چەکێ خو دا ئیدریسی و بریندارکر پاشی رەڤین، ژبلی دوو کەسان کو پولیسا گرتن(٩١).

ل دور هژمارا وان کچێن هاتینە رەڤاندن چ بەلگەیێن دروست بەردەست نینە، لێ حەفس حەسەن بەگ فەرزی ئاغا کچا ئێک ژ کەسایەتیێن دەڤەرا بارزان دیار دکەت کو "من بخو ژ خودانێ بارزان }مەرەما وێ شیخ ئەحمەدێ بارزانیێ{ گوه لێ بوو دەمێ گوتی حەفت بیست کچ یێن ژلایێ زەلامێن ئاغا و پولیسان ڤە هاتینە رەڤاندن"(٩٢). ئەگەر ڤێ هژمارێ لێک بدەین دێ دیار بیت هژمارا وان کچێن ژلایێ دەستهەلاتدارێن وی سەردەمی ڤە هاتینە رەڤاندن بڤی رەنگی یە (٧*٢٠=١٤٠). بێگومان سەد و چل کچ د وی ماوێ کێم دا بهێنە رەڤاندن تشتەکێ کێم نییە و ئەڤەژی ئاستێ زولم و زورداری و کەرب و کینا ئاغا و کاربەدەستێن حکومەتێ بەرامبەر بارزانییان دیار دکەت. هەژی گوتنێ یە کاپتن جاکسون(jackson) برگا (د) ژ راپورتا خو ل سەر رولێ هندەک هوزێن کوردی د پشتەڤانی کرنا حکومەتا عیراقێ دا دژی بارزانییان تەرخان کریە و وێ چەندێ ڤەناشێریت کو ل دویڤ بوچوونا وێ ئەو سەروک هوزێن هاریکاریا حکومەتا عیراقێ کرین خرابترین نمونا کوردانە و دناڤ خەلکیدا خوشتڤی نینە. جاکسون دەما ناڤێن هندەک ژ وان سەروک هوزان وەکی شێخ رەشیدێ لولان، رەقیب سورچی و ئاغایێن زێبار دئینیت، دبێژیت:" کەسێ ژ ڤان ناڤا سەنگا خو نیە، چونکی دلرەقن و چ جارا د ناڤ خەلکیدا خوشتڤی نەبوونە، ئەوان سالا پار ژی ب کریار چ هەول نەدان بۆ هندێ وێنێ خو د ناڤ خەلکیدا شرین بکەن و ئەو ڤێ چەندێ باش دزانن"(٩٣).

پشتی دوو سالان ئەو ژن و زاروک ژی هاتنە نەفیکرن و ل سەر گوندێن دەشتا هەولێرێ هەتا دەڤەرا شێخان هاتنە دابەشکرن، پاشی زەلامێن وان ژی هاتنە ئازادکرن و گەهشتنە وان و ب نەچاری بۆ ماوێ (٥- ٦) سالان ل وان دەڤەرا مان(٩٤). بڤی رەنگی هەمی بارزانی بێی جوداهی هاتنە سزادان ژلایێ حکومەتا عیراقێ و دویڤەلانکێت وێ ڤە، دڤێرەدا ئاستێ زۆرداری و کەرب و کینا کاربەدەستێن رژێما عیراقێ بەرامبەر بارزانییان ب ئاشکرایی دیار دبیت، هەتا خەلکێ ئاسایی ژ هاولاتیێن عیراقێ ل سەر وێ زولم و زورداریێ د ئاگەهدار بوون و داخازا نەهێلانا وێ زورداریێ دکرن.

دەربارەی خێزانێن بارزانییان ئەوێن ل دەڤەرێن هەولێرێ ب زوری ئاکنجی کرین، ئەو ژی د بارودوخەکێ ئێکجار نەخوش دا بوون، ب تایبەتی هەردوو سالێن دەستپێکێ ژ وان سالێن نەفیێ، ژبەرکو زەلامێن بەهرا پتر ژ وان هیشتا د زینداناندا بوون. ژبەرهندێ ئەرک و بارگرانیا خودانکرنا ئەندامێن خێزانێ ل سەر ملێن دایکان بوو. ل دور ڤێ رەوشێ نەسیما عەبدولرەحمان دبێژیت: "ئەم بۆ دەمێ سێ سالان ل گوندێ ئاژگەی(٩٥) ئاکنجی بووین، هندەک ژ کەس و کارێن مە ئازاد کرن، لێ مامێ من وێرێ مرد، ئەم بێ کەس ماینەڤە، پاشی خالێ من ئەم برینە نک خو، بەلێ پشتی هنگی ئەوژی مرد، جارەکا دی ئەم بێ کەس و کار بووینەڤە"(٩٦). هەروەسا پێڤە دچیت و دبێژیت: "پشتی ئەم بێ کەس بووین هندەک گوندیێن مە ئەم برینە گوندێ سیساوا(٩٧)، ل وی گوندی مە گول و ویشی ژ پاشماوێن دەخل و دانی کومدکرن، هەروەسا من و دایکا خو پالەتی و دروین بۆ خەلکی دکر هەتا شیاباین پارێ ژیانا خو داین بکەین، بڤی رەنگی دژیاین هەتا پێنج سالێن مە دەرباز بووی پاشی رێک دا مە بزڤرینەڤ سەر گوندێن خو"(٩٨).

هەژی ئاماژە پێ کرنێ یە زولم زورداریا خێزانێن بارزانیان دیتین ل سەر دەستێن حکومەتا عێراقێ و دویڤەلانکێن وێ هندەک ژناخێ جەماوەرێ کوردی و عەرەبی ژی هەژاند، بەلێ نە ل وی ئاستێ پێتڤی بوو، ئەگەر ئەم باسێ هەلویستێ راگەهاندنا کوردیا وی سەردەمی بکەن دێ بو مە دیاربیت کو پێتی دوو ژێدەرێن راگەهاندنێ یێن سیاسی هەبوون، یا ئێکێ گوڤارا نزار(٩٩) بوو کو ب شێوەیەکێ فەرمی ل بەغدا بەلاڤە دبوو و زوربەی رەوشەنبیرێن کورد گوتار تێدا دڤیساندن، پشتی مە پیداچونەک دناڤ روپەلێن وێ دا کری بۆ مە دیار بوو ئەوێ پتێ دچەند هژمارەکێن دەسپێکێ دا هەلویست وەرگرتبوو ب تایبەتی پشتی حکومەتێ بریارا زێدەکرنا سالەکێ بۆ سەر حوکمێ بارزانییان دای، بۆ نمونە د هژمارا خویا چوارێ دا چەندین یاداشت نامە یێن خەلکێ کوردستانێ بەلاڤەکرینە، تێدا نەرازیبوونا خو دیار کرینە ل سەر زێدەکرنا سالەکێ بۆ سەر حوکمێ بارزانییان و داخواز ژحکومەتێ کریە ئەوان ب ڤەگەرینیت سەر مال و مولکێن وان(١٠٠). بەلێ پشتی ئەڤێ هژمارێ گوڤارا نزار رادوەستیت ل سەر بەلاڤەکرنا دەنگ و باسێن گرێدای ب بارزانییان ڤە، دبیت حکومەتا عێراقێ هوشداری دابیتێ کو ئەڤی بابەتێ ئێدی ڤەنەکولیت،

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

چونکی بەردەوام کێشا توتنێ و یا فلەستینێ وچەندین کێشەیێن دی ئازراندینە بێکو گرنگییێ بدەتە رەوشا بارزانییان(١٠١).

ژێدەرێ دووێ یێ راگەهاندنا کوردی ل وی سەردەمی کو روژناما رزگاری بوو، زمان حالێ پارتی دیموکراتی کوردستان، ئەوێ ژی نە ل ئاستێ پێتڤی رەوشا بارزانییان د ئازراند، ئەو هژمارەیێن ل بەر دەستێ مە کو دکەڤنە دناڤبەرا سالێن (١٩٤٨-١٩٥٤) دیاردکەن بابەتێ بارزانییان بابەتەکێ سەرەکی نەبوو، پتنێ دوو هژمارا ژ وان یێ باس کری، د هژمارا دووێ دا سالا ١٩٤٨ ئاماژە ب شێوەیەکێ نە راستەخو پێ هاتیە کرن دناڤ سەر گوتارا وێدا ئەوا ب ناڤێ (القچیە الکردیە والاحزاب العراقیە/کێشا کوردی و پارتێن عێراقی) کو تێدا هاتیە: "بارزانی یێن ژ برسا دزیندانان دە دمرن، چ حەفتی دەرباس نابن ئەگەر لەشەکێ مرییێ بارزانییان ژ نەخوشخانێ نە دەرێخن، یێ مریە ب نەخوشیا سیهێ"(١٠٢).

دیسا دهژمارا شەشێ دا سالا ١٩٥٤ بابەتەک بەلاڤەکریە ل ژێر ناڤێ (محنە البارزانیین- نەهامەتیا بارزانییان) تێدا هاتیە:"دەستهەلادارێن عێراقێ پشت راستێ ئەوان پەردە داپوشی ل سەر چارەڤیسێ هزارەها زەلام و ئافرەت و زاروکێن بارزانیان...روژانە ژبەر برسێ و نەخوشیا ب دەهان کەس دمرن، زێدەباری هندێ کو نامیسا وان ل روژا ساهی ژلایێ هندەک تاوانبارێن دیڤەلانکێن حکومەتێ دهێتە هەتکرن ...، وەها دیارە بێ دەنگییا پارتێن عیراقی و هندەک کەسانێن کو هندەک جاران ب شێوێ وەرزیانە باسێ رەوشا بارزانییان دکەن بۆ هندێ سەرنجا جەماوەرێ کوردی بۆ لایێ خو رابکێشن...بلا باش بزانن دەنگێ شورەشگێرێن کورد، دەنگێ سەرکردێ گەلێ مە مستەفا بارزانی ..بێدەنک نابیت و دێ خەباتێ کەن ژبو نە هێلانا حکومەتا خائین کوژەکا بارزانییان..." (١٠٣).

ب راستی بارودوخێ سیاسییێ عێراقێ د دوماهیا سالێن چلان و پێنجیان دا زور یێ ئالوز بوو، چەندین رودانێن سیاسی رویدان(١٠٤)کاریگەری ئێخستە سەر تەڤایا پروسێسا سیاسی، لەورا حکومەتێ ژی هەولێن خو چرکرن بۆ خەندقاندنا دەنگێن ئازاد دناڤ وەلاتی دا، هەر ژبەر ڤێ یەکێ راگەهاندنا کوردی و عەرەبی و نوینەرێن کورد د پەرلەمانێ عێراقێ دا و پارتێن سیاسی ژی نەشیان ب رولێ خو رابن و خو ل کەیسا بارزانییان بکەنە خودان، بو نمونە ل دەمێ پارێزەر عەونی یوسف کو دهەمان دەمدا ئەندامێ پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، هەولدای بەرەڤانییێ ژبارزانییان بکەت و بۆ ڤێ مەرەمێ سەرکێشیا شاندەکێ کر و چویە بەغدا، حکومەتێ ئەو تاوانبارکر و پاشی زیندان کر(١٠٥). لەورا حکومەتا عێراقێ و دویڤەلانکێن وێ بەردەوام بوون ل سەر دارشتنا کەربا خو دژی بارزانییان تا کو شورەشا ١٤ تیرمەهێ سالا ١٩٥٨.

ئەنجام

ئێک: ڤەکولینێ شیبا تا رادەیەکێ هندەک ژ وان ئێش و ئازارێن بارزانییان دیتین هەر ژ پاش کەفتنا کومارا کوردستان و تا هاتنا وان بۆ عێراقێ روهن و ئاشکرا بکەت ب پالپشتیبا دیتنێن وان بارزانییان ئەوێن دناڤ وان رویدانان‌دا دژیان و ب چاڤێن خو دیتین، لێ ژبەر بەردەست نەبوونا بەلگەیێن پێدڤی ڤەکولین نەشیا پێزانینێن دروست ل سەر چارەڤیسێ هژمارەک وان بارزانییان دیاربکەت یێن پشتی ١٩٤٧ ژ لایێ حکومەتا عیراقێ ڤە هاتینە زیندانکرن، کا ب دروستی چەند بارزانی هاتینە زیندانکرن و چەند ژ وان د وان زیندانان دا گیانێ خو ژ دەست دا و چەند ژی توشی نەخوشییێن دوم درێژ بوون. سەرەرای ئەڤێ چەندێ ئەو بەلگێن دڤێ ڤەکولینێدا هاتین پێشکێشکرن بەلگێن باشن ددەستێن خێزانێن بارزانیان دا ئەگەر داخوازا قەرەبوکرنێ ژحکومەتا عێراقێ بکەن.

دوو: ڤەکولینێ دوپاتکر کو هەردوو حکومەتێن ئیرانێ و ب تایبەت یا عێراقێ سیاسەتەکا رێکخستی هەبوو، بو ژناڤبرنا بارزانییان، ژبو ڤێ مەرەمێ ب گەلەک رێکا کەربا خو دارشتن ب هەڤکارییا دویڤەلانکێن خو ژ هندەک سەروک هوزێن کوردان وەکی ئاغایێن زێبار و هندەک هوزێن دیتر کو هەڤ سنورێ بارزان بوون.

سێ: ڤەکولینێ سەلماند کو پشتەڤانیا پارتێن سیاسی و ئەندام پەرلەمانێن کورد و روژنامەڤانیا کوردی ل ئاستێ پێتڤی نە بوو، ئەو ژی دبیت ژبەر وی بارودوخێ سیاسییێ نالڤوییێ عێراق تێدا دەرباز دبوو، ژبەرهندێ دەستهەلاتدارێن عیراقێ زور توند بوون بەرامبەر هەر پشتەڤانیەکێ بۆ بارزانییان هاتبا نیشاندان.

ژێدەر وپەراوێز

1- کومارا ئەزربەیجانێ ل ١٢ کانوونا ئێکێ سالا ١٩٤٥ ب سەروکاتیا جەعفەر بیشەوەری ل ئەزربیجانا ئیرانێ هاتە دامەزراندن وپایتەختێ وێ تەبریز بوو، ول ١٣ کانوونا ئێکێ سالا ١٩٤٦ ل سەر دەستێن لەشکەرێ ئیرانێ هاتە 1- ژنافبرن. بو پتر پێزانینا بەرێخو بدە: رمل عباس جبر البحرانی، الازربیجانیون ودورهم السیاسی فی إیران ١٩٠٥-١٩٤٦، رسالە ماجستیر، غیر منشورە، کلیە التربیە، الجامعە المستنێریە، (بغداد، ١٩٩٧)، ێ ١١٣-١٢٤.

2- کومارا کوردستان ل ٢٢ کانوونا دووێ سالا ١٩٤٦ب سەروکاتیا قازی مەحمەدی ل مەهابادێ هاتە دامەزراندن، ول ١٧ کانوونا ئێکێ سالا ١٩٤٦ ل سەر دەستێن لەشکەرێ ئیرانێ هاتە ژنافبرن. بو پتر پێزانینا بەرێخو بدە: هوزان سلیمان میرخان الدوسکی، جمهوریە

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

کوردستان ٢٢ کانون الپانی ١٩٤٦- ١٧ کانون الرول ١٩٤٦ دراسە تاریخیە-سیاسیە، (بیروت، ٢٠٠٦)، ێ ٨٢ وما بعدها.

3- د. ک. و. ملفات البلاگ الملکی ، ملفه رقم ٣١١/٤٩٩٣ ، کتاب المفوچیه الملکیه العراقیه فی گهران إلی وزاره الخارجیه، الرقم ٢/٢/ ١٧٣ المؤرخه فی ٨ نیسان ١٩٤٦ ، ێ ٧٥.

4- G.Lenczowski,Soviet Advance in the Middle East, Washington: American Enterprise Institute for Policy Research, P١٩٧٤, ٢٧.

5- عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، وەگێران: عبدالله حسن زاده ، (هەولێر، ٢٠٠٦)، چ٢، ل ٩٠؛ کاوس قفگان، الانتفاچات البارزانیه، (اربیل، ٢٠٠٣)، گ٢، ێ ١٢٢.

6- شارێ نەغەدێ ب روبەرێ ٢٠٠٠ کلم٢ دکەڤیتە باشورێ پارێزگەها ئورمیێ (ئەزربیجانا غەربی) شارێ ئورمیێ دکەڤیتە باکورێ وێ و شارێ میاندئوب دکەڤیتە روژهەلاتا وێ و شارێ پیرانشهر دکەڤیتە باشورێ وێ و سنورێن عێراقێ و ئیرانێ دکەڤنە روژئاڤا وێ کورد و تورک لێ دژین. ایرج افشار سیستانی، نگاهی به ازبایجان غربی،(تهران، ١٣٨١)، ێ ێ ٩٩١- ٩٩٥.

7- شارێ شنو ب روبەرێ ١٠٨٦ کلم٢ دکەڤیتە روژئاڤا شارێ نەغەدێ و ئێک ژبەشێن وێ دهێتە هژمارتن. همان مێدر، ێ ٩٩٦.

8- دیدارەک دگەل رەشید حەمو حاجی، شیلادزێ، ٧ ئاب ٢٠١٥، ژدایک بوێ ١٩٢٦ گوندێ شنگێل، بەژداری د شورەشا ١٩٤٣-١٩٤٥ دا کریە سالا ١٩٤٦ بوویە پێشمەرگێ کومارا کوردستان و ل سالا ١٩٤٧ دگەل بارزانی چوویە ئێکەتیا سوفیەتێ، نوکە ئاکنجی یە ل کومەلگەها دازان دەڤەرا بارزان؛ دیدارەک دگەل کازم مستەفا شێخ عمر (کازم شانەدەری)، پیرمام، ٣ ئەیلول ٢٠١٥، ژدایک بوێ ١٩٣٠ ئێک ژ بەژداربوێن شورەشا بارزان یا دووێ یە، سالا ١٩٤٥ بەرەڤ ئیرانێ چوو وەکو پێشمەرگەە بەژداری کومارا کوردستان بوویە، سالا ١٩٤٧ دگەل بارزانی چوویە ئێکەتیا سوڤیەتێ د سالا ١٩٥٨ زڤریە کوردستانێ، د زۆربەی شورەشێن کوردی دا بەژداری کریە، نوکە ئاکنجی یە ل شارێ پیرمام.

9- بەکر عەبدولکەریم حوێزی، گەشتێک بە کوماری مەهاباد دا بیرەوەریەکانم لە رۆژهەلاتی کوردستاندا، (هەولێر،٢٠٠١)، چ٢، ل ١٠٠.

10- نەجەف قولی پسیان، لە مەهابادی خویناوییەوە هەتا لێوارەکانی ئاراس، لە شەوکەت شێخ یەزدین، بارزانی لە مەهابادەوە ... بۆئاراس، (هەولێر، ٢٠٠١)، چ٢، ل ٢٩.

11- راپوب بارزانی، المقاومە الکردیە للاحتلال ١٩١٤- ١٩٥٨، (فرنسا، ٢٠٠٢)، ێ ٢٧٥.

12- بەکرحوێزی، ژێدەرێ بەرێ، ل ١٠٤؛ نەچەڤ قولی پسیان، ژێدەرێ بەرێ، ل ٦٩؛ مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ١٩٣١-١٩٥٨، وەرگێران: سەعید ناکام، (دهوک، ١٩٩٨)،، ل ١٧١.

13- نەچەڤ قولی پسیان، ژێدەرێ بەرێ، ل ٧٠؛ مسعود بارزانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ١٧٢.

14- فەرهاد محەمەد ئەحمەد، ل بیرەوەریا سێدارەدانا چوار ئەفسەرێن کورد، روژناما وار، ژمارە (١٧٥) ٢١ حزیران ٢٠١٠، ل ٣.

15- دانا ادامز شمدت، رحله الی رجال الشجعان فی کردستان، ترجمە: جرجیس فتح الله، (اربیل، ١٩٩٩)، ێ ١٥٤-١٥٧.

16- برهان ابابکر یاسین، کوردستان فی سیاسه القوی العظمی ١٩٤١-١٩٤٧، ترجمە: هوراس، (دهوک،٢٠٠٢)، ێ ١٨٤-١٨٥.

17- دیدارەک دگەل زکری حەجی حە سەن بابسیڤی، گوندێ هردان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤، ژدایک بوێ ١٩٣٠ گوندێ بابسێڤا، بەژداری کوچا بارزانییان کریە بو ئیرانێ هەروەسا ل کومارا کوردستان دا بوویە پێشمەرگە، ل ٢٠١٥ چوو بەر دلوڤانیا خودێ.

18- دیدارەک دگەل کازم شانەدەری، پیرمام، ٣ ئەیلول ٢٠١٥؛ هەروەسا بنێرە: ریوب بارزانی، المێدر السابق، ێ ٢٨٢.

19- دیدارەک دگەل کازم شانەدەری، پیرمام، ٣ ئەیلول ٢٠١٥.

20- دیدارەک دگەل ئەمین ئیبراهیم بابسیڤی ١٢ تیرمەهێ ٢٠١٦ دارا دازان، ژ دایک بووێ سالا ١٩٣٧ گوندێ بابسێڤا سەر ب دەڤەرا بارزان، د کوچا سالا ١٩٤٥ بۆ ئیرانێ بەشداری کریە و پشتی ڤەگەریانێ ژێ بو عیراقێ رویدانێن کەمپا سوران و سەرەدەریا حکومەتا عیراقێ و ئاغایان بەرامبەر بارزانییان باش ل بیرە، نها ئاکنجی یە ل کومەلگەها دازان سەر ب دەڤەرا بارزانێ.

21- هوزا مامش، ل دەڤەرێن پیرانشەهەر، نەغەدێ، شنو، پسو، جلدیان دژین، ل وی دەمی قەرەنی ئاغا سەروکێ وێ بوو، و ئەو رازی نەبوو ب دەستهەلاداریا قازی مەحمەدی. ایرج افشار سیستانی، مێدر پشین، ێ ێ ٦٧١-٦٧٣.

22- هوزا مەنگور، ل دەڤەرێن پیرانشەهەر، سەردەشت، مهاباد، بوکان، و هندەک دەڤەرێن سنورێن دگەل عێراقێ دژین. ایرج افشار سیستانی، مێدر پشین، ێ ٧١٧.

23- ئەبولحەسەن تەفرەشیان، بارزانیەکان...چەند لاپەرەک لە خەباتی سەربازە وبنووەکانی کوماری دیموکراتی کوردستان، و: بەختیار شەمەی، چ٢، (هولەندا، ٢٠٠٤)، ل ل ٤٣-٤٤؛ بەکر حوێزی، ژێدەرێ بەرێ، ل ١٢٦.

24- دیدارەک دگەل شەریف قورتاس زراری (ماموستا شەریف)، هەولێر، ١٠ تەباخێ ٢٠١٥، ناڤبرى ل سالا ١٩٣٢ ل گوندێ خو زرارا سەر ب دەڤەرا شێرواڤە ژ دایک بوویە، ل سالا ١٩٤٥ دگەل مالا خو بەرەڤ سنورێن ئیرانێ ئاوارە بوونە و ل گوندەوارێن دەردوورێ مهاباتێ ئاکنجی بووینە، پشتی ژناڤچوونا کومارا کوردستان وەکی هەمی خێزانێن بارزانییان بەرەڤ گادەر پاشڤە هاتینە و ل سالا ١٩٤٧ دگەل مەلا مستەفا بەرەڤ ئێکەتیا سوڤیەتێ چوون تا ١٩٥٨ ڤەگەریایە عیراقێ و بوویە ماموستا ل ئێک خاندنگەهێن دەڤەرێ، نوکە ل هەولێرێ ئاکنجی یە.

25- هەمان ژێدەر.

26- دیدارەک دگەل زکری حەجی حە سەن بابسیڤی، گوندێ هردان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤، دیدارەک دگەل ئەمین ئیبراهیم بابسیڤی ١٢ تیرمەهێ ٢٠١٦ دارا دازان.

27- دیدارەک دگەل حاجی شیرو حاجی، گوندێ بازێ، ١٠ ئادارێ ٢٠١٤، ژدایک بوێ سالا ١٩٢٥ گوندێ بازێ، ئێک ژ بەژدار بووێن شورەشا بارزان بوو ل ١٩٤٣-١٩٤٥، پاش دچیتە ئیرانێ و دبیتە پێشمەرگێ کومارا کوردستان، ئاگەهداری زوربەی رویدانێن وی سەردەمی بوو، ل پایزا ٢٠١٤ کوچا داوی کر؛ دیدارەک دگەل زکری حەجی حە سەن بابسیڤی، گوندێ هردان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤.

28- علی رێبر احسانی، بارزانی و پاشەکشێ بارزانیەکان، وەرگێران: ئەبو بەکر ساڵح ئیسماعیل، (هەولێر، ٢٠٠٨)، ل ٤٢؛ عەباس عەزالی میرخان، لە مەهابادەوە تا گادەر،(هەولیر، ٢٠٠٧)، چ٢، ل ١٤.

29- مسعود بارزانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ١٨٠.

30- ئەبولحەسەن تەفرەشیان، ژێدەرێ بەرێ، ل ٥٣.

31- عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد: لێکولینەوەیەکی سیاسی و ئابوری، وەرگێران: عبدالله حسن زادە، (هەولێر ،٢٠٠٦)، چ٢، ل ٩٠.

32- هەمان ژێدەر، ل ٩١.

33- علی رێبر احسانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٥١.

34- هەمان ژێدەر، ل ٩٠.

35- عبدالرحمن قاسملو، چل سال خەبات لە پێناو ئازادی، کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران، (ب . ج، ٢٠٠٢)، ل ل ١٠٧- ١٠٨؛ مسعود بارزانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ١٧٩؛ نەجەڤ قولی پسیان، ژێدەرێ بەرێ، ل ل ١٣٠- ١٣١.

36- معروف چیاووک، مرساه بارزان المظلومه، (بغداد، ١٩٥٤)، ێ ێ ١٩٦- ١٩٧.

37- علائەدین سەجادی، شورەشەکانی کورد و کورد و کوماری عێراق، ئامادەکرن و لەچاپ دانەوە: ئەحمەد موحەمەدی، (تەهران، ٢٠٠٥)، ل ٢٢٦.

38- ئەبولحەسەن تەفرەشیان، ژێدەرێ بەرێ، ل ٥٧؛ علی رێفر احسانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٥٤.

39- دیدارەک دگەل رژدی خورشید بێکولی، دازان، ٢٦ ئەیلولێ ٢٠١٥ ژدایک بوێ ١٩٣٢ ئێک ژبەژداربوێ شورەشا بارزان یا دووێ بوو و سالا ١٩٤٥چوویە ئیرانێ و بژداری د لەشکەرێ کومارێ دا کریە و سالا ١٩٤٧ زڤریەڤ کوردستانا عیراقێ ل کەمپا سوران ئاکنجی ببوو، زوربەی رویدانێت وی سەردەمی پێ ئاگەهدارە، نوکە ئاکنجی یە ل کومەلگەها دازان دەڤەرا بارزان.

40- دیدارەک دگەل حاجی شیرو بازی، گوندێ بازێ، ١٠ ئادارێ ٢٠١٤.

41- دیدارەک دگەل ئامینا هەمدلی، گوندێ هەمدلا، ١٠ ئادار ٢٠١٥، ژ دایک بویا ١٩٢٤، ل ١٩٤٥ بەشداری کوچا ئیرانێ کریە، ئاگەهداری نەخوشی و رویدانێت وی سەردەمی یە، نوکە ئاکنجی یە ل گوندێ هەمدلا دەڤەرا بارزان.

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

42- علی ڕێفر احسانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٥٥.

43- عەباس غەزالی میرخان، ژێدەرێ بەرێ، ل ٩١.

44- علی ڕێفر احسانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٥٥.

45- کونتر دشنر، احفاد ێلاح الدین الایوبی، ترجمه: عبدالسلام مێگفی ێدیق، (دهوک، ٢٠٠٠)، ێ ێ ٢١٦- ٢١٧.

46- دیدارەک دگەل زکری حەجی بابسێڤی، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤؛ دیدارەک دگەل هادی رەشید بابسێڤی، دازان، ١٠ ئادار ٢٠١٥، ژدایک بویێ ١٩٣٢ گوندێ بابسێڤا، بەژدار بوویە د کوچا بارزانییان بو ئیرانێ، سالا ١٩٤٦ بوویە پێشمەرگێ کومارا کوردستان، سالا ١٩٤٧ هەولدا دگەل بارزانی بچیتە سوڤیەتێ، لێ برایێ وێ مەزن سلیم رەشید نەهێلا و گوتێ ئەز دێ لجهێ تەژی چم. نوکە ئاکنجی یە ل کومەلگەها دازان دەڤەرا بارزان؛ علی ایغر احسانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٦٤.

47- دیدارەک دگەل ئامینا قادر هەمدلی، گوندێ هەمدلا، ١٠ ئاداری ٢٠١٥.

48- مرتچی زربخت، از کردستان عراق تا نسوی رود اراس راه پیایی تاریخی ملا مێگفی بارزانی، (تهران، ١٣٧٧)، ێ ٢٤.

49- دیدارەک دگەل کازم شانەدەری، پیرمام، ٣ ئەیلول ٢٠١٥.

50- دیدارەک دگەل زکری حەجی بابسێڤی، هردان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤.

51- عبدالرزاق الحسنی، تاریخ الوزارات العراقیه، (بیروت، ١٩٨٢)، ج٧،گ٦، ێ ١٨٨؛ علائەدین سەجادی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٢٢٧؛ حسن مێگفی، البارزانیون و حرکات بارزان ١٩٣٢-١٩٤٧،(بغداد، ١٩٨٣) ، گ٢، ێ ١٧٤.

52- عبدالرزاق الحسنی، المێدر السابق، ێ ١٨٨؛ علائەدین سەجادی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٢٢٧؛ حسن مێگفی، المێدر السابق، ێ ١٧٥؛ ایوب بارزانی، المێدر السابق، ێ ٣٠٣.

53- علی ایغر احسانی، خاگرات از قیام افسران خراسان، (تهران، ١٣٧٨)، ێ ٢٢١.

54- مسعود بارزانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ١٨٤.

55- بو پتر پێزانینا ل سەر بزاڤا خەلیل خوشەڤی، بەرێخوبدە: مسعود بارزانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٤٧- ٤٨؛ ایوب بارزانی، المێدر السابق، ێ ١٨٢.

56- مرتچی زربخت، مێدر پشین، ێ ٢٥.

57- فەرهاد محەمەد ئەحمەد، ژێدەرێ بەرێ، ل ٣. هەژی گوتنێ یە بێژین حکومەتا عێراقێ هەر چوار ئەفسەرێن کورد ل ١٩ حزیران سالا ١٩٤٧ سێدارەدان. همان ژێدەر.

58- مرتچی زربخت، مێدر پشین، ێ ٢٥؛ علی ایغر احسانی، مێدر پشین، ێ ٢٢٢.

59- عبدالرزاق الحسنی، المێدر السابق، ێ ١٨٨؛ علائەدین سەجادی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٢٢٧؛ حسن مێگفی، المێدر السابق، ێ ١٧٥؛ ایوب بارزانی، المێدر السابق، ێ ٣٠٣.

60- بو زانینا هژمارا قوربانییان و ئەگەرێن مرنا وان بنێرە: فتاح محمد، ژ بارزان تا مهاباد ڤەکولینەکا مێژوویی یە لدۆر رەوشا سیاسی و کومەلایەتی یا بارزانییان دناڤبەرا سالێن (١٩٤٣- ١٩٤٦)، رازیببوون بو بەلاڤکرنێ د گوڤارا زانکویا نەوروز یا هاتی وەرگرتن ل ڕێکەفتی ٢٠١٧/٤/١٥، ل ل ٢٠-٢١.

61- باژێرێ سوران ژ لایێ کارگێری ڤە قەزایەکە سەر ب پارێزگەها هەولێرێ، دکەڤیتە باکورێ کوردستانا عیراقێ نێزیک سنورێ ناڤدەولەتی ئیران- عیراق.

62- علائەدین سجادی، ژێدەرێ بەرێ، ل ل ٢٢٨- ٢٢٩؛ مسعود بارزانی، ژێدەرێ بەرێ، ل ل ٢١٠- ٢١١؛ ایوب بارزانی، المێدر السابق، ێ ێ ٣٠٣- ٣٠٤.

63- ئەڤ گوندە دکەڤنە سنورێ قەزا مێرگەسور ل سەر ڕێکا سەرەکی یا بارزان- سوران.

64- دیدارەک دگەل زکری حەجی بابسێڤی، هردان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤؛ حاجی شیرو بازی، ١٠ ئاداری ٢٠١٤؛ دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئیکێ ٢٠١٥، ل سالا ١٩٣٩ ل گوندێ شیفکێ ژ دایک بوویە. ئێک ژ بەژدار بوویێن کوچا بارزانییانە بو مهاباد، ل وێرێ ژبەر نەخوشییان ٦ کەس ژ بنەمالا وێ مرن. ل زۆربەی رویدان و کارەساتێن وی دەمی ئاگەهدارە.

65- دیدارەک دگەل رژدی بێکولی، دازان، ٢٦ ئەیلولێ ٢٠١٥؛ دیدارەک دگەل محمد احمد عیسی (محمد تێلی)، دازان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٥، ژدایک بوی ١٩٣٠ گوندێ تێل دەڤەرا وەلاتژێری، ئێک ژ بەرداربوویێن شورەشا بارزان ١٩٤٣-١٩٤٥، سالا ١٩٥٤ چوویە ئیرانێ و وەکی پێشمەرگە بەژداری کومارا کوردستان کریە، نوکە ئاکنجی یە ل کومەلگەها دازان دەڤەرا بارزان؛ عبدالفتاح البوتانی، غانم محمد الحفو، الکورد والرحداپ الوگنیه فی العراق خلال العهد الملکی ١٩٢١– ١٩٥٨، گ١ ، (دمشق، ٢٠٠٨)، ێ ێ ١٠٥- ١٠٦.

66- دیدارەک دگەل خزیم سوار داویتکی، دازان، ١٥ ئاب ٢٠١٥، ژدایک بوویا ١٩٣٩ گوندێ داویتکا سەر ب دەڤەرا وەلاتێ ژیری ڤە، دگەل خێزانا خو بەشداری کۆچا ١٩٤٥ بو رۆژهەلاتێ کوردستانێ کریە، ل ١٩٤٧ ڤەگەریایەڤ باشورێ کوردستانێ بۆ دەمەکێ ل کەمپا سوران ئاکنجی بووینە، برێکا بابێ خو ئاگەهداری زۆربەی رویدانێن وی سەردەمی یە.

67- عەلائەدین سەجادی، ژێدەرێ بەرێ، ل ٢٢٩؛ محمد بریفکانی، چەندراستیەکی مێژوویی لەبارەی بارزانییەکان، و: چەپەر، (ب.ج ،١٩٩٢)، ل ٣٥.

68- دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئیکێ ٢٠١٥.

69- دیدارەک دگەل حەفس حەسەن بەگ فەرزی ئاغا شێروانی، دازان، ٢٨ ئەیلول ٢٠١٥، ل سالا ١٩٣٦ ل گوندێ کانیبوتێ سەر ب دەڤەرا شێروان ژ دایک بوویە، کچا ئێک ژ کەساسەتیێن ناڤدارا دەڤەرا بارزانە، ئەو ژی دگەل مالا خو د کوچا ١٩٤٥ دا بەشدار بوویە و پاشی ڤەگەریایە سەر گوندێن خو ئاگەهداری زوربەی وان کارەسات و دەردەسەریێن بارزانییان د وی ماوەی دا دیتین، ب تایبەتی سەرەدەریا خرابا حکومەتێ و ئاغایان بەرامبەر وان.

70- کاوس قفگان، المێدر السابق، ێ ١٠٣.

71- Foreign Office, ٣٧١/٥٢٣٦٩Eastern , ١٩٤٦File No, Iraq .. ١٩ From , British Embassy, Baghdad, ١٨January th, ١٩٤٦No ., ٣١/١٦٦/٤/٤٦ , To: Sir Earnest Bevin, London, pp ٦٥-٧٠.

72- جلیلی جلیل، الحرکه الکردیه فی العێر الحدیپ، ترجمه: عبدی حاجی، (بیروت، ١٩٩٢)، گ١، ێ ١٩٩.

73- دیدارەک دگەل خزیم سوار داویتکی، دازان، ١٥ ئاب ٢٠١٥.

74- دیدارەک دگەل رژدی خورشید بێکولی، دازان، ٢٦ ئەیلولێ ٢٠١٥، دیدارەک دگەل ئەمین ئیبراهیم بابسیفی ١٢ تیرمەهێ ٢٠١٦ دارا دازان.

75- دیدارەک دگەل رژدی خورشید بێکولی، دازان، ٢٦ ئەیلولێ ٢٠١٥.

76- هەمان ژێدەر.

77- دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئیکێ ٢٠١٥.

78- دیدارەک دگەل خزیم سوار داویتکی، دازان، ١٥ ئاب ٢٠١٥.

79- دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئیکێ ٢٠١٥.

80- دیدارەک دگەل محەمەد تاهر سعید تێلی، شێلادزێ، ٩ نیسانێ ٢٠١٤، ل سالا ١٩٤٥ ل گوندێ تێل سەر ب دەڤەرا وەلاتێ ژێری ژ دایک بوویە، بەشداری هەردوو شورەشێن ئەیلول و گولانێ دا کریە، بمخابنیڤە ل ٢٨ تەباخا ٢٠١٤ ل شەرێن بەرەڤانیێ دژی تیرورستێن داعش شەهید بوو.

81- دیدارەک دگەل رژدی خورشید بێکولی، دازان، ٢٦ ئەیلولێ ٢٠١٥.

82- هەمان ژێدەر.

83- هەمان ژێدەر.

84- ئەڤ بەیتا شیعری بشێوێ زارەکی هەتا ڤێ دوماهیێ ل سەر زارێ مریدێن شێخێ بارزان مایە، دیدارەک دگەل خزیم سوار داویتکی، دازان، ١٥ ئاب ٢٠١٥.

85- دیدارەک دگەل حاجی شیرو حاجی، گوندێ بازێ، ١٠ ئاداری ٢٠١٤.

86- دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئیکێ ٢٠١٥.

87- دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئیکێ ٢٠١٥، دیدارەک دگەل حەفس حەسەن بەگ فەرزی ئاغا شێروانی، دازان، ٢٨ ئەیلول ٢٠١٥، هەروەسا دیدارەک دگەل کویستان موحەمەد ئاڤەدوری، دازان، ١٠ گولانێ ٢٠١٦، ژدایک بوویا ١٩٣٦ گوندێ ئاڤەدور سەر ب دەڤەرا وەلاتێ ژیری ڤە، دگەل خێزانا خو بەشداری کۆچا ١٩٤٥ بۆ رۆژهەلاتێ کوردستانێ کریە، ل ١٩٤٧ ڤەگەریایەڤ باشورێ کوردستانێ بۆ دەمەکێ ل کەمپا سوران ئاکنجی بووینە، ئاگەهداری زۆربەی رویدانێن وی سەردەمی بوو، بمخابنیڤە ل ١ ئەیلولا ٢٠١٦ چوو بەردلوڤانیا خودێ.

88- دیدارەک دگەل کویستان موحەمەد ئاڤەدوری، دازان، ١٠ گولانێ ٢٠١٦.

89- هەمان ژێدەر.

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146

90- رۆژناما رزگاری ل دەسپێکێ زمان حالێ پارتا رزگاری بوو، ول دەمێ پارتی دیمکراتی کوردستان هاتی دامەزراندن سالا ١٩٤٦ رۆژنامە ما وەک زمان حالێ پارتی وبەردەوام ل سەر دەرکەفتنێ تا کو پارتی ل شوینا وێ رۆژناما خەباتی کوردستان ل سالا ١٩٥٦دەرێخستی. فرهاد محمد احمد، جریده خەبات/ النچال ١٩٥٩-١٩٦١،(دهوک،٢٠٠٨)، ێ ێ ٣٠-٣٢.

91- رزگاری، العدد(٦)، السنه الپامنه، نیسان ١٩٥٤.

92- دیدارەک دگەل حەفس حەسەن بەگ فەرزی ئاغا شێروانی، دازان، ٢٨ ئەیلول ٢٠١٥.

93- Foreign Office, ٥٢٣٦٩/٣٧١Eastern , ١٩٤٦File No , Iraq .. ١٩ From , British Embassy, Baghdad, ١٨January th, ١٩٤٦No ., ٤٦/٤/١٦٦/٣١ , To: Sir Earnest Bevin, London, pp, ٦٥-٧٠.

94- دیدارەک دگەل زکری حەجی بابسێڤی، هردان، ٣١ کانونا ئێکێ ٢٠١٤.

95- گوندێ ئاژگەیی دکەڤیتە سنورێ شاروچکێ پیرمام ل سنورێ هەولێرێ.

96- دیدارەک دگەل نەسیما عەبدولرەحمان بریندار شیفکی، دازان، ١٦ چریا ئێکێ ٢٠١٥.

97- ئەڤ گوندە سەر ب ناوچا شەقلاوێ یە دکەڤیتە ناڤبەرا شەقلاوە و حەریرێ.

98- هەمان ژێدەر.

99- گوڤارا نزار، ئێکەم گوڤارا سیاسیا فەرمیيا کوردییە ل عێراقێ، ب سەرپەرشتیا عەلائەین سوجادی ب هەردوو زمانێن عەرەبی وکوردی دهاتە بەلاڤەکرن، هژمارا ئێکێ ل ٣٠ ئادارا سالا ١٩٤٨ دەرکەفت، ودوماهیک هژمارا وێ کو هژمارا (٢٢) ل ١٥ شواتا سالا ١٩٤٩ هاتە وەشاندن. بۆ پتر پێزانینا بەرێخوبدە: رەفیق ساڵح، نزار لێکولینەوە و پیرستکاریی: سدیق ساڵح، (سلێمانی، ٢٠٠٠)، ل ١٣.

100- نزار، العدد(٤)، بغداد، ١٥ مایس ١٩٤٨، ڤەگوهاستن ژ: رەفیق ساڵح، ژێدەرێ بەرێ، ل ل ١٣-١٦.

101- بنێرە هژمارێن گوڤارا نزار یێن پاش هژمارا چوارێ دەرکەفتین. هەمان ژێدەر.

102- رزگاری، العدد(٢)، السنه الپالپە، تشرین الاول ١٩٤٨.

103- رزگاری، العدد(٦)، السنه الپامنه، نیسان ١٩٥٤.

104- ژوان رویدانان: رویدانا سەرهلدانا پورتسموس سالا ١٩٤٨، کێشا فلەستینێ سەرهلدانا سالا ١٩٥٢، سەرهلدانا جوتیارێن دزەیی ل هەولێرێ سالا ١٩٥٣، پەیمانا بەغدا ١٩٥٥، بو پتر پێزانینا هەلویستێ کوردان ژڤان رویدانان، بەرێخو بدە: غانم محمد الحفو، عبدالفتاح علی بوتانی، الکورد والاحداپ الوگنیە فی العراق ١٩٢١-١٩٥٨،(دهوک، ٢٠٠٥)، ێ ێ، ٨٧- ١٠٣.

105- اسماعیل شکر رسول، اربیل دراسە تاریخیە فی دورها الفکری و السیاسی ١٩٣٩-١٩٥٨، (السلیمانیە، ٢٠٠٥)، ێ ٢٩٥-٢٩٦، ێ ٣٠٠.

doi: 10.25007/ajnu.v6n4a146